

AMERIKANYŇ ÝAŇY

Türkmenistanda ABS-nyň ilçisi Lora Kennedi we Türkmenistanyň Medeniýet ministri Orazgeldy Äýdogdyýew Seýit Jemalleddin adyndaky gadymy Änew metjidini gorap saklamak boýunça ABS-nyň hökümeti tarapyndan maddy ýardam berilen bilelikdäki türkmen-amerikan taslamasyny herekete giriziş dabarasynda (2001-njy ýylyň 11-nji oktýabry)

GADYRLY OKYJY,

Size ABS-nyň Aşgabatda ýerleşýän ilçihanasy tarapyndan Türkmenistanyň halky üçin taýýarlanan «Amerikanyň Ýañy» atly ýörite neşiriniň ilkinji sanyny hödürlemek meniň üçin örän ýakymlydyr. Biz bu zurnaly çykarmak bilen Amerikanyň gymmatlyklary we iň ajaýyp maksatlary barada amerikanlaryň hut özlerine öz ýurdunyň hakyky raýatlary hökmünde siziň bilen söhbet açmagyna pursat döredýäris.

Biz žurnalymyzyň bu sanyndaky makalalary Amerikada bolup geçen garakçylaryň hüjümlerinden ön seçip alypdyk. Muňa garamazdan, olaryň hemmesinde biziň baştutanlarymyzyň 2001-njy ýylyň 11-nji sentýabrynda bolup geçen wakalardan soň dünýä möçberinde saýlap alan wajyp temalary ýaňlanýar. Žurnalymyzyň ilkinji sahabynda görkezilen surat «Amerikanyň özgerdijiler» atly esasy makalamyz boýunça Amerikanyň orta mekdepleriniň baý etniki, dini we medeni köp-dürlüligini hem – de Laos, Argentina, Päkistan we Eýran ýaly biri – birinden tapawutlanýan ýurtlardan gelen täze emigrantlaryň Amerikanyň jemgyýetine goşýan goşantlaryny beýan edýär. Biz şu makalamyzda hem, häzirkigi wagtda sany 6 milliondan gowurak bolan we iudeýçilik, hindi, hristian we başga dinleriň wekilleri bilen birlikde parahatçylykly öz dinlerine uýýan we ösüp barýan amerikan musulmanlar jemgyýeti barasynda wagyz edýäris.

Edil şunuň ýaly «Edermenlik görkezýän zenanlar» hekaýasy hem orta amerikanlaryň, erkekleriň we aýallaryň tebigy we adamzat betbagtçylyklaryna garşy göreşde beýan edýän edermenliklerini suratlandyrýar. Nýu-Ýorkda Al-Kaida garakçylarynyň döreden howpundan adamlary halas etmek ugrunda jan eden ýangyn söndürijileriň 340-dan gowuragy wepat boldy. Men olara öz raýatdaşlarym diýmäge örän buýsanýaryn.

Hekaýalaryň ýene birnäçesi şahsyýetiň güýjine bolan uly ynamy şekillendirýär. Taýger Wuds öz arzuwларыnyň rowaç bolmagy ugrynda jany – teni bilen işlän ýaş adamyň gowy mysaly bolup durýar. Taýger ýygy-ýygdydan ýaşlara öz geljeklerini neşä ýol bermän, özlerine bolan ynamy esasynda gurmaklaryny wagyz edýärdi. «Neşekeşligiň siziň beýniňizde aralaşyşy barada» atly makalamyz bolsa neşekeşligiň nähili bolup geçýänligini ylmy taýdan düşündirýär.

Iň soňunda bolsa biz amerikanlaryň telekeçilik we hukuk meselelerine garaýyşlary barasyndaky iki sany makalyny goşduk. Olaryň birinjisi «garyplyk we eýeçilik hukuklary» atly makala Günbatar döwletlerinde adata öwürülen hususy eýeçilik hukuklarynyň ösüp barýan döwletleriň aýry-áýry şahslaryna, kiçi göwrümlü telekeçilik işini ýöredýän adamlara, oba hojalyk daýhanlaryna nähili derejede kömek boljakdygy barada düşündirýär. Bu makala Turkmenistana, Afrika hem degişli. Makalalaryň ikinjisi Türkmenistandaky Ekson-Mobil kärhanasynyň wise-prezidenti Drýü Gudbred bilen geçirilen söhbetdeşlik esasynda taýýarlanandyr. Ol kiçijik bir şäherde önüp ösen amerikalynyň öz ata watanyndan 15 000 kilometr daşlykda ýerleşýän kompaniýasynyň 233 milliard amerikan dollarlyk bir bölegine ýolbaşçylyk edişi barasynda gürrüň berýär.

Iki döwletiň arasynda syýasy, ykdysady we durmuş meseleleri boýunça söhbetdeşligiň dowam etdirilmegi bilen, şu sadaja žurnal ýurdara medeni köprini döretmekde bir baglaýjy parça hökmünde hyzmat eder diýip men umyt edýärim. Bu köpri iki milletiň hem barha pugtalanmagyna ýardam eder.

Çyn yürekden,
Ilçi Lora I. Kennedi

AMERIKANYŇ ÝAŇY

EDERMENLIK GÖRKEZÝÄN ZENANLAR 2

Kristina Çekalos we Meri Bun

Waşington ştatynyň Takoma şäherindäki 10-njy ýangyn söndüriş stansiýasynda işleýän Nikolaisen we onuň üç jorasy – bu kär üçin örän seýrek duş gelyän diňe aýal-gyzlardan ybarat ýangyn söndüriji topary emele getirýärler.

AMERIKANY ÖZGERDIJILER 4

Joel Swerdlow

Adamzat medeniýetiniň dürli-dürli künjeklerinden gelip çykan ýaşlar «adaty amerikan ýetginjekleri» bolup barýarlar. Wagty gelende olar Amerikany özgerderler. Olar ol özgermäniň nähili boljagyny bilýän hem däldirler, emma olar ähmiýetli wezipesiniň bardygyny bilýärler. Bu maňa bir oglanjygnyň ýönekeý we kesgitli aýdan sözlerini ýatladýar: «Biz Amerikany has gyzklyrak edýäris».

NEŞEKEŞLIGIŇ SIZIŇ BEÝNIŇIZDE ARALAŞYŞY BARADA 6

Şaron Begli

Möhüm açyş-ýörite guralyň düşürýän suratlary arkaly newrologiýany öwrenýän alymlar beýnide keýpiň we keýpsizligiň dowamynda nämeleriň bolup geçýändigini, näme üçin neşeleri taşlamak kyn bolýandygyny anyk kesgitleýärler. Şeýle hem, iň haýran galdyryjy maglumatlara görä, neşeleriň ulanylmagy taşlanylandan soň, olaryň ýetiren täsiriniň ýene näçe wagtyň dowamynda galýandygyny anyklap bolýar.

AMERIKA TÜRKMENLERIŇ GÖZI BILEN 8

AGALYK EDIJI 10

Dewin Gordon

«Iň ökdeleriň ökdesi bolmak üçin näme gerek?» Bir näçe agalyk edijiler, beýik sportçylar – Weýn Gretski, Jo Montana, Martina Nawratilowa we Maýkl Jordan – şu soraga jogap berjek bolup synaşarlar, we, elbetde, Taýger Wuds hakynda-da öz pikirlerini beýan ederler.

GARYPLYK WE EÝEÇILIK HUKUKLARY 12

Olar siziň pikir edişiňiz ýaly garyp däl. Ösüp barýan ýurtlarda ýaşayan adamlaryň maýa serişdeleri esli bar.

Ýöne, köplenç, resmileşdirilmänligi sebäpli, adamlar ol serişdelerini nagt pul karz almak üçin girew hökmünde goýup bilmeýärler.

TÜRKMENISTANDA ÝAŞAYAN AMERIKALYLAR 14

Türkmenistandaky Ekson Amyderýä LTD kompaniýasynyň wise-prezidenti jenap Drýü Gudbred bilen geçiren söhbetdeşligimiz.

«Elbetde her ýurduň diňe özüne mahsus bolan medeniýeti, ynançlary we her bir işe dürli çemeleşmeleri bar. Ýöne, köp zatlar göz önünde tutulanda, adamlar biri birine örän meňzeş». Olaryň hemmesi şol bir arzuwlar, dilegler bilen ýaşayar, we olaryň hemesi şol bir maksatlar üçin işleýärler. Ýöne şol maksatlara ýetmekde milletler belkide dürli-dürli usullary ulanýandyrlar».

Žurnalyň daşynda we 5-nji sahypada görkezilen surata awtorlyk hukuklary Karen Kasmauskä degişlidir/Milli Geografiya Jemgyýetiň suratlar ýygyndysyndan.

SURATLY ŽURNAL

N°1, Ýanwar-Mart 2002

Curamaçy edara:
Jemgyýetçilik bilen gatnaşyklar
bölümi

ABŞ-nyň Içihanasy
Aşgabat, Türkmenistan

Žurnal barada pikirleriňizi
we islegleriňizi aşakda görkezilen
adres boýunça iberip bilersiňiz:
744000, Aşgabat şäheri,
Puşkin köçesi 9
Telefon: 35-00-45

E-poçta:
Meredovama@iatp.edu.tm
Meredovama@state.gov

«Biz hakyky topar» diýip, Karen Leming guwançly aýdýar (çep tarapynda Jennifer Gannell, sag tarapynda Geýl Nikolaisen, özi merkezde dur): «Biz biri-birimize doly daýanyarys».

EDERMENLIK GÖRKEZÝÄN ZENANLAR

Kristina Çekalos we Meri Bun

Waşington ştatynyň Takoma şäherindäki 10-njy ýangyn söndüriş stansiýasynyň ýangyn söndürijileriniň ählisi diňe aýal-gyz.

Uz boýly, altyn saçly Geýl Nikolaisen öz käri sebäpli, köçeden geçip barýanlaryň her hili heneklerine çydamaly bolýar. Adatça, adamlar: «A gyz, sen meni ýangyndan halas edip bilersinmi?» diýip gygyrýalar. Geýl we onuň bilen işleýän beýleki aýal-gyzlar muňa egnini gysyp galýalar. «Biz adatça adamlaryň beýle degişmelerine üns beremzok» diýip, 31 ýaşly Nikolaisen aýdýar.

Olar öz işine guwanýan ýangyn söndürijiler. Waşington ştatynyň Takoma şäherindäki 10-njy ýangyn söndüriş stansiýasynda işleýän Nikolaisen we onuň üç jorasy – diňe aýal-gyzlardan ybarat ýangyn söndüriji topary emele getirýäler. Munuň özi zamanamyzda seýrek duş gelýän halatdyr. Ýangynyň içine kürsöp girenlerinde, olar ýöne ýangyn söndürijiler. «Emma biz arkamyzdan goştorbamyzy aýyrdygymyz, adamlar agzyny açyp galýar» diýip, 33 ýaşly leytenant Jennifer Gannell aýdýar.

10-njy stansiýanyň aýal-gyzlary öz üstünden güljek bolýanlardan gaty görmeýärler. Tersine, olar özläriniň, diňe göz üçin döredilen täze güýmenje dälidigini subut etmäge çalyşýalar. Erkek bolsun, aýal-gyz bolsun, ýangyn söndürijilere deň garaýalar. 10-njy stansiýa şäherde iň başagaý stansiýalaryň biri; geçen ýyl olar 3000-den gowurak çaklyk alyp, ýüz tutanlaryň hemmesini kanagatlandyrdylar. «Biz islendik beýleki toparlar ýalydyrys. Üstesine biz sögünme, gargynma ýaly zatlary bilemizok» diýip, Nikolaisen aýdýar. Toparyň 41 ýaşly sürüjisi Karen Leming bolsa jorasynyň sözünü dowam etdirip: «Biz yöne-möne adamlar dälidiris. Biz güýçli hem akylly. Bu derejä ýetmek üçin juda köp işledik» diýip, üstüni ýetirýär.

Muny Takomaň Ýangyn Departamentiniň başlygy Aýlin Lýuisden gowy bilýän ýok. Bu günki gün Takomanyň iş wagtyny doly işleýän 402 sany ýangyn söndürijisiniň 36-sy aýal maşgala. Lýuis 1981-nji ýylda işe girende olaryň ilkinjisidi, ol taryhda şeýle-de

galdy. 48 ýaşyndaky Lýuis şeýle diýýär: «Men diňe aýal-gyzlardan ybarat bolan ýangyn söndüriji topar bolar diýip, hiç haçan pikir etmändim. Meniň bar ünsüm diňe aýal maşgala bolup işimi alyp çykmakdy».

1987-nji ýylda Leming aýlyk alman, ýangyn söndüriji hökmünde işläp başlanda, aýal-gyzlar üçin gapylar eýýäm giň açylypdy. Öten ýyl 57 ýaşly ýangyn söndüriji Tom Haneline durmuşa çykan öňki agyr atletikaçy Leming Ýangyn departamentinde işe durmagy köp wagtlap arzuw edipdi. Ol diňe 1991-nji ýyldan, dört ogly birneme ulalansoň, işe durdy. Häzir onuň ogullarynyň in kiçisi 11 ýaşynda, in ulusy bolsa 18 ýaşady. 10-njy stansiýa bolsa Karen mundan üç ýyl ön geçirildi.

Ýangyn söndüriji bolmaklyk Gannelliň ganyna guýlupdyr. Onuň atasy hem, kakasy hem ýangyna garşy göreşipdirler. Ol 1990-nji ýylda Ýangyn departamentinde işläp başlady we 10-njy stansiýa öten ýyl geçirilipdi. Durmuşa çykmadyk halyna, soňky iki jaýyny özi salypdy. Öz aýdyşyna görä, gurluşykda «işde zerur, özünde bar ukypalaryny ulandy». Stansiýanyň bu toparynyň in taze agzasy, 31 ýaşyndaky Jüdi Eskueda bäs ýyl mundan ozal ýangyn edarasyna şowhunly işi gözläp gelipdi. «Men hemişe-de hereketli bolmagy gowy görýärdim we baran ýerimde şowhunlylygy gözleýärdim» diýip, Eskueda aýdýar. Ol 29 ýaşly gurluşykçı Riçi Eskueda bilen durmuş gurdy hem-de medisina okuwyna gatnaýanlygy sebäpli, ýangyn söndüriş stansiýasyndan wagtlaýynça işden çykdy. Ýakynda 33 ýaşly medisina işgäri Rob Nikolaisene durmuşa çykan Geýl Nikolaiseniň bolsa Gündogar Ýewropa ýurtlaryny öwrenmek boýunça ylmy derejesi bar. 10-njy stansiýa geçen ýyl gelen, 5 ýyl tejribeli Jüdi Eskueda öz işi we okuw barada şeýle aýdýar: «Men medisina ugrundan okamagy hyýal edýärdim, emma maňa has şowhunly bir zat gerekdi. Meniň häzirki okuwym we işim hut maňa gerek zatdy».

Aýal-gyzlar toparynyň tejribesi eýýäm esli bolsa-da, olar işde goşmaça jogapkärçilik duýýarlar. Leming ony şeýle düşündirýär: «Biz aýal maşgala bolamyzsoň, bu işi başaryandygymyzy subut etmeli. Erkekler bolsa, tersine, biziň bu işi başarmaýanlygymyzy subut etjek bolýarlar». Emma erkek käredeşleri olary sylaýar. Mysal üçin, Takomaň Ýangyn söndürijiler bileleşiginiň prezidenti Patrik MakElliot şeýle diýýär: «Men bu gyzlary tanaýaryn. Olar bilen işleşip görüpdim. Olar buýrulan işe ökdelligi bilen täsin galdyrýarlar. Hiç haçan Karen Leming bilen ylgamakda ýa-da güýç synanyşmakda ýaryşasym gelenok, sebäbi ondan ýeňlilerin öýdüp gorkýaryn». Ýangyn söndüriji bolup 12 ýyl işläp leýtenant Pol Souerz bu aýdylanlaryň üstüni doldurýar: «Bu gyzlar heläk bolan adamy şeýle bir köşeşdirip bilýärler. Men şeýtmäni hiç başarmazdym. Bular her edip, hesip edip olaryň ugruny tapýarlar».

Lori Kuns muňa 7-nji oktýabrda öz tejribesinde göz ýetirdi. Onuň ejesiniň ýüreginden agyry tutandan soň, ýangynçylar topary ýygandy. Soňra Loriň ejesi ýogaldy. Lori we onuň kakasy olaryň bildiren duýgudaşlygy üçin gyzlara şeýle bir minnetdardylar. «Biz stansiýadan çykyp gaýdanymyzda, olaryň bu hormatyna: bu aýal-

gyzlaryň gudraty diýdim» – diýip, 57 ýaşyndaky Kuns aýdýar. Soňky wagtlar bular özlerine aýdylýan hut şunuň ýaly alkyşlary köp eşidýärler. «Bize alkyşy kän aýdýarlar. Başam barmagyňyzy çommaldyp, «Berekella, gyzlar!» diýseňiz bolany» diýip, Leming degişýär.

Işden boş wagtlary gyzlar gül ekýärler, ýangyn söndüriji maşynyň dwigatelini sazlaýarlar ýa nahar bişirip, iýip otyrlar. ★ ★ ★

Dünýä söwda merkeziniň pidasynyň gahrymanlary

2001-nji ýylyň 11-nji sentýabry, Nýu-Ýork şäherinde ýerleşýän dünýä merkezine ýygynçylaryň hüjüm etmegi, şäheriň ýangyn söndürüjileriniň 343-si we polisiýa işgärleriniň 23-si wepat boldular. Ýaşajylarynyň ýarasy çemesi şäherden gaçyp barýarka bu gahrymanlar alowlap duran belent binalara kürsöp girip, şikes ýeten adamlaryň dadyna ýetişip, olary ýangynyň içinden çykarmagyň gamyny edýärdiler. Birinji uçaryň güýçli urgusyndan 19 minut geçenden soňra goşa diňleriň biri opurylyp gaýdýar we ýangyn söndürijileriň aglaba köpüsi şonda heläkçilige uçraýar. Olaryň arasynda atalar we eneler, meýletinçiler we hünärmenler, musulmanlar, hristianlar we jöhitter we öz dogduk şäherlerinde 40 ýyldyr ýangyn söndürme işi bilen meşgullanan adamlaryň bir topary bardy. Bu gahrymanlar ýurduň içinde geçirilen yüzlerçe hatyra çärelerinde hatyralanyldy. Indi beýleki döwürlere garaňda has köp amerikan çagalary – oglan-gyzlary – ulalanda ýangyn söndüriji boljakdyklaryny nygtap aýdýarlar. Olar Amerikanyň gahrymanlarynyň geljekki nesli bolup ýetişerler.

AMERIKANY ÖZGERDIJILER

Joel Swerdlow

«Biziň ählimiziň amerikalý bolýan ýerimiz – Amerikanyň beýik «metal erediji gaby» – bu biziň umumy bilim mekdebimizdir. Bu mekdebe ähli jynslardan, milletlerden we durmuşyň dürli-dürli derejelerinden bolan adamlar öz çagalaryny iberýärler ýa-da ibermäge çalyşýarlar. Bu mekdepde olar biri-biri bilen garylyşyp, ählisinde amerikan ruhy ornaşyp, olar hakyky amerikan erkek adam we amerikan raýatlary aýal maşgala bolmaklyga özgerýärler».

Wudro Wilson, ABŞ-nyň prezidenti, 1913-nji ýyl.

Wirjiniya ştatynyň Fairfaks etrabynyň J.E.B. Stýuart adyndaky mekdebiniň direktory Mel Riddil: «Biziň bu mekdebimiz üýtgeşikdir. Tutuş adamzady alyp, howa zyňanyndan soň, olaryň barysý bir ýere düşen bolsa, şonda emele gelen garyşyklyk biziň mekdebimiz ýaly bolardy» diýýär. Okuwçylar 70 sany dürli ýurtdan gelýär, we olaryň ýarysyndan hem köprägi inlis dilini daşary ýurt dili hökmünde öwrenmeli bolýar. Uçurym albomy üçin şu žurnalymyzyň daşyndaky surata düşen okuwçylar Stýuart adyndaky mekdebini tamamlaýarlar. Olar, köplenç, mekdepden soňky ýyllarda durmuşda ykdysady, etnik, şeýle hem jynsparazlyk böwetleriň has köp duş gelýändigini aýan edýärler. «Emma bu mekdepde olar garyşýarlar» diýip, Riddil aýdýar: «Bu ýerde hemme kişi azlyga degişli. Bu bolsa garyşygyň in gowy görnüşi bolýar».

J.E.B. Stýuart adyndaky mekdep 1959-njy ýylda Wirjiniya ştatynyň Folz Çýorç şäherinde açyldy. Amerikanyň Raýatlyk urşy döwründe Konfederasiýanyň atly goşunlarynyň belli serkerdesiniň ady dakylan bu mekdepde şol wagt 1,616 okuwçy okaýardy; olaryň hemmesiniň diýen ýaly gelip çykyşy anglo-amerikandy. Mekdebiň millet düzümi kem-kemden üýtgäp başlap, 1990-njy ýyllarda düýpgöter özgerdi. Hut şol ýyllarda Amerikanyň Birleşen Ştatlaryna kanuny we bikanun immigrirlemegiň depginleri ýokary galyp, şu günler in beýik derejesine diýen ýaly, ýagny ýylda bir million adama ýetdi. 2000-nji ýylda geçirilen ilat ýazuwyna laýyklykda, Amerikanyň 281 million ýaşajylarynyň ondan bir bölegi gaýry ýurtlarda doglan. Bu 1930-njy ýyldan bäri in ýokary gatnaşykdyr. Häzirki ABŞ-a göçüp gelip ýaşayanlaryň baş sany bolsa bu ýurduň taryhynda in beýik derejä ýetdi. 1965-nji ýyldan başlap, 100 immigrantyň 60-dan gowragy Aziýa, Afrika, Karib aýlagy, Ýakyn Gündogar we Latyn Amerika ýurtlaryndan gelip başlady. Öň ABŞ-nyň Ilat ýazuw býurosynyň direktory bolan Kennet Prewitt şeýle diýýär: «Biz, sözüň gös-göni manysynda, dünýäniň her künjeginden düzülen taryhda ilkinji ýurt bolmaklyga tarap barýarys».

J.E.B. Stýuart adyndaky mekdep ABŞ-nyň taryhyndaky bu düýpgöter özgerişleriň köp taraplaryny özünde şöhlelendirýär. Bu mekdepde okaýan 1,400 okuwçynyň ýarysý 70 sany dürli ýurtda doglan.

Stýuart adyndaky mekdepdäki 11-nji we 12-nji klas okuwçylaryna meýletin okadylyan «Milletparazlyga garşy göreşmek» diýen sapaklarda ýigrenç esasynda edilýän jenaýatlar, ku-kluks-klanyň zu-

lumu ýaly temalar ara alnyp maslahatlaşylýar. Şeýle hem, aýdaly, 19-njy asyrdan Irlandiýadan göçüp gelen adamlaryň iş gözlän ýerlerinde işgär gözlän edaralaryň öz gapylarynda «Irlandiýalylar yüz tutmasyn» diýen bildirişi asandyklarynyň sebäpleri ýaly meseleler barada gürrüň açylýar. Meniň gatnaşan sapagynda okuwçylaryň biri şeýle zady belleyär: «Amerika immigrantlaryň ýurdudyr, ýöne käwagt bu immigrantlary ýigrenýän ýurtdur».

«Onda näme üçin adamlar ABŞ-a şeýle gelesileri gelýär?» diýip, sorag berýärin. Özüme bolsa: «Okuwçylar bu ýurduň göreldele taraplary bilen ýetmezçiliklerini ýaraşdyryp bilermikäler?» diýip oňlanýaryn.

Okuwçylaryň köpüsi ellerini galdyryýar. «Bu ýurt adamlara dürli mümkinçilikler berýär» diýip, Eritreýadan gelen oňlan aýdýar. «Adamlarda durmuşa, azatlyga we bagtlylyga ymtymaga tebigy hukuk bar» diýip, Nikaraguadan gelen gyz yglan edýär. Beýleki okuwçylar hem ellerini galgadýar. «Arzuwlaryň amala aşmagyna mümkinçilikleriň köpräkligi Amerikany aýratyn ýurt edýär» diýip, Wýetnamdan gelen oňlan aýdýar. Ýene bir ses: «Adamlaryň biri-birini ýigrenmeýänligi sebäpli» diýip, jogaplaryň üstüni ýetirýär. Ýene bir okuwçy şeýle diýýär: «Şu ýerde her gün özge medeniýetlerden gelen adamlary görüp, biz biri-birimizi kabul etmegi öwrenýäris». Okuwçylar munuň bilen razylaşyp, kellelerini ýaýkaýarlar.

Inlis dilini bilmän, J.E.B. Stýuart adyndaky mekdebine gelýän okuwçylar birneme kynçylyk çekmeli bolýarlar. Rut DeJongyň alyp barýan «Daşary ýurt dili hökmünde öwredilýän inlis dili» sapaklary öwrenmek üçin gyzykly tärde geçirilýär. Okuwçylar mugallymasynyň aýdýan sözlerine düşünýändigini görkezmek üçin, kitaplardaky suratlary reňkleýärler. Mugallyma «penjire» diýende, olar turup penjiräniň ýanynda durýarlar. Olar täze sözleri ýazyp alyp, olary sözlemlerde ulanýarlar. Rut DeJong okuwçylara sözleri dogry aýtmagy şeýle bir yhlasly öwredýär welin, onuň käbir hereketlerini görüp, çagalar güllüden saklanyp bilmeýärler. Ol: «Bu ýerde kimdir biri owadanny?» diýip sorayar. Bir okuwçy elini galdyryýar-da: «Hawa. Men owadann» diýip, sakynmak bilen jogap berýär.

DeJongyň klasy ýetginjeklerden doly, emma görkezme esbaplary görüp: «Bu birinji ýa-da ikinji klasyň sapagy ýaly-la» diýip, pikir edýärsiň. Diwanyň üstünde ýumşak oýunjaklar ýatyr. Diwardaky esbaplarda söz toparlary, reňkler, adam bedeniniň synalary görkezilen. Otagdaky zatlaryň hemmesine – «penjirä», «tutulara», «galam

arassalaýan gurala» – öz atlary ýazylyan. Tek-jedäki kitaplaryň arasynda «Dinozawrlaryň gören zatlary», «Morris atly sugun» we «Seni haýwanat bagynda kim görýär?» ýaly çagalar üçin ýeňil dilde ýazylyan kitaplar bar. Olar bilen bir hatarda italyan, pars, rus, türk, fransuz, hindi, ispan, portugal, wýetnam, swahili, serb-horwat dilleriniň sözlükleri dur.

Howlukman we mähirlik bilen DeJong her kime, hatda hiç haçan elini galdyрмаýanlara hem sorag berip çykyar. Ol muny mylatkatlylyk bilen edýär, emma şol wagtyň özünde-de erjellik bilen jogaba garaşýar. Mugallyma olaryň iňlisçe gepleşmegi we okamagy häzir öwrenmeseler, nähili akylly bolaisyn, mekdepde galmajaklaryny bilýär.

Iňlisçe gowy bilmeýän we ýurda täze göçüp gelen puly köp bolmadyk adamlar üçin, iş tapmak örän kyn. ABS-daky işleriň köpüsi ösen tehnologiýalar barada bilimi talap edýär. J.E.B. Stýuart adyndaky mekdebiň kompýuter otaglary häzirkizaman enjamlary bilen üpjün edilen. Bu ýerdäki mugallymlar sabyrlydyr. Iňlis dilinde kynçylyk çekýän okuwçylar beýlekiler bilen bilelikde kompýuter programmalaryny we Interneti ulanmagy öwrenýärler. Mekdebiň direktory Mel Riddil kompýuter otaglaryň biriniň gapysynda durup, geçip barýan okuwçylaryň her siniň adyny tutup, olar bilen salamlaşýar.

«Belki, kompýuter öwrenip, üstünlik gazanyp bolar?» diýip, men ondan sorayaryn. Riddil meniň bilen razylaşmaýar: «Kompýuteri bilmek hem wajyp, emma ol sowatlylyk ýaly wajyp däl. Çagalar okamagy öwrenmese, kompýuterleri hem ulanyp bilmezler».

Riddil okamagy öwredýän çäreleriň mekdebiň okuw maksatnamasyna girizilýändigini görkezýär. Goşmaça kömege mätäç okuwçylar okamagy öwredýän sapaklara gatnaşýarlar. Matematika we beýleki ylmy sapaklarda hem okuwçylar okamagy öwrener ýaly, şertler döredilýär. Mekdebiň kitaphanasynda okuwçylar hiç hili utaç duýmazdan, okamak üçin iň ýeňil kitaplar saýlap alýarlar.

«**M**ekdebiň naharhanasynda okuwçylaryň ýarysyndan gowragyna naharlar mugt ýa-da arzan bahadan berilýär» diýip, Riddil nygtaýar. Çagalary mekdepde saklamak üçin, ähli tagallalar edilýär: okuwçylary irden sagat 6:00-da oýandyrmak üçin edilýän jaňlar hem-de daşary ýurt dillerinde gepleşýän ýörite maslahatçylar okuwçylara uly ýardam bolýar. Şeýle-de bolsa, käbir okuwçylar işlemeli bolýandygy ýa-da ruhdan gaçýandygy sebäpli, okuwyny taşlamaly bolýarlar. Göçüp gelen ene-atalar Amerikadaky mekdepleriň öwredýän zatlaryny bilmeýärler, kähallatlarda öz dillerinde hem ýazyp-bozup bilmeýärler. Şonuň üçin olaryň çagalaryna ösmäge kömek bermäge ýagdaýy ýok. «Çagalaryň iň esasy daňanjy bizdiris» diýip, Riddil aýdýar.

«Okuwçylaryň näçesi soň ýokary okuw jaýyna girýär?» diýip, men sorayaryn. Maslahatçylaryň biri meniň bu soragyma jogap

Surata awtorlyk hukuklary Karen Kasmauskä degişlidir/Milli Geografiýa Jemgyýetiň suratlar ýygyndysyndan.

berýär: «Okuwçylaryň umumy sanynyň takmynan 59 göterimi 4-ýyllyk ýokary okuwa girýär, 100-den 21 okuwçy bolsa 2-ýyllyk hünär öwrediji okuwa girýär. Emma bu sanlar daşary ýurtda doglan okuwçylarymyz üçin has pes. Belki, olaryň çagalary ykdysady taýdan has ösen bolar. Bu ýere gelen çagalaryň köpüsiniň eýýäm uly kynçylyklary ýeňip geçendiklerini unutmaň. Olaryň bu ýere gelendiginiň özi durmuşda üstünlik gazanmaga mümkinçilikleriniň bu ýere gelip bilmedikleriňkiden köpräkdigini görkezýär. Munuň ähmiýeti bardyr. Olaryň öyli-işikli bolup, belli bir ýerde işläp ýörüp, maşgalasyny eklemek üçin pul ýetirip bilmeginiň özi – uly üstünlik».

Sowatlylyk we diller hakyndaky maglumatlar we bu mekdep haknynda düzülen kitapçalar bir soragy ýüze çykarýar. Bu öz bolsuna «metal erediji gap» bolan mekdepde ýetginjekler «göçüp gelen ýetginjek» hasaplanylýarmy ýa-da olar «amerikan ýetginjekleri mi»? Sebäbi bu ýerde iňlisçe gürlüşýän ak ýa-da gara ýagyz çagalaryň bolşy ýaly, ispança ýa hytaýça ýa-da hindçe gürlüşýän hamynyň reňki goňur, sary ýa-da gyzyl bolan ýetginjekler hem bar.

Bu ýerdäki çagalar özleriniň garyşýandygyny bilýärler: hamlary dürli reňkdäki we gelip çykyşy her ýerden bolan adamlar bu ýere gelip, birmeňzeş görünýän garyşyklygy emele getirýärler. Hemme kişide arka atlyan sumka bar. Oglanlaryň köpüsi jynsy balakly we maýkaly gezyrler; gyzlaryň köpüsi, gysga köynekleri ýa dar balaklary geýýärler. Oglanlar hem, gyzlar hem gulak halka dakynyp, şol bir aýdym-sazy diňleýärler.

Emma olaryň geňişleriniň we özlerini alyp baryşlarynyň biri-biriniňkä meňzeşdigine garamazdan, olaryň hersiniň ýüreginde biri-birini tapawutlandyryan öz gelip çykan halkynyň ruhy bar. Özara garyşýan döwri hem okuwçylaryň köpüsi ol aýratynlyga ymtylýarlar. Olar bu garyşyklykda maşgala taryhyny ýitirýändigini duýýarlar. Bu ýere gelyän okuwçylar bulagaýlyklardyr uruşlardan, garyplykdyr açlykdan gaçyp gelýärler. Käbirlerinde elhenç ýatlamalar galdy;

bimäçesiniň ýakyn garyndaşlary öldürildi. Muňa garamazdan, olaryň köpüsi ene-atasyndan: «Näme üçin biz bu ýere göçüp geldik?» diýip kän soramaýar. Olaryň biri: «Meniň ene-atam bu barada köp gürlleşmeýär» diýip düşündirýär. Başga bir gyz bolsa: «Men malaýziýaly, ýöne meniň ýa ejemiň, ýa-da kakamyň ene-atasy taýlandlydy. Mundan başga men hiç zat bilmeýärin» diýýär.

ABS-da ýaşayan ilatyň 100-den 12 bölegini emele getirýän ispan dilinde gürläýän jemagatyň hem indiki nesli şeýle bir çalt özlüşýär welin, hatda olaryň ýarysy indi ispan dilini hem öwrenmeýär.

Naharhanadaky bölek-bölek bolup oturan toparlar barada soranynda, «Biz özüimizi öz adamlarymyzyň arasynda arkaýynrak duýýarys» diýip, bir okuwçy düşündirdi. Ol ýerde her dürli okuwçylardan ybarat toparlar bar; okuwçylaryň islendigi olaryň näme esasynda bölünýändigini anyk görkezip bilýär. Olaryň arasynda pakistanlylardan, ispança gürlüşýänlerden, morokkolylardan, täze gelen okuwçylardan, tansçylardan, ýalta ikilikçilerden hem-de degişgenlerden ybarat toparlar bar. Afrikadan ýakyn gelyan gara ýagyz okuwçylar Amerikada doglan gara ýagyzlar bilen bile oturmaýarlar. Käbir stollaryň başynda biri-birine goňşy bolup ýaşayanlar bileräk oturdydylar.

Munuň ýaly çäklendirmelere garamazdan, toparlaryň köpüsi tötänleýin garyşan ýaly bolup görünýär. Men adaty topar ýaly bolup görünýän okuwçylaryň ýanyna baryp, bir sahypa boş kagyz uzadyp, olaryň etniki aslyny ýazyp bermeklerini haýyş etdim. Munuň netijesi şeýle boldy: «ýarym grek, ýarym ýakyn gündogarly», «grek», «saud arabystanly», «boliwiýaly», «afroamerikan» (ata-babalary Afrikadan Amerika göçüp gelen), «latyn amerikalý» (Latyn Amerika ýurtlarynyň birinden Amerika göçüp gelen), «ak» (anglo-sakson amerikan), «rus», «afrikaly», «pakistanly», «bilemok», «garym-gatym – afroamerikan bilen ??».

Sagat 14:05-de sapaklar gutarýar, her kim öz maşynyna ýa awtobusa tarap ylgaşlap başlaýar. Käbir okuwçylary dostlary öýüne taşlaýar, käbirleriniň yzyndan ene-atasy gelýär. Magnitofonlardan batly aýdym ýaňlanýar, çagalar otuň üstünde otyrlar, gygyryşýarlar, biri-birine degişýärler.

Adamzat medeniýetiniň dürli-dürli künjeklerinden gelip çykan ýaşlar «adaty amerikaly ýetginjekleri» bolup barýarlar. Wagty gelen-de olar Amerikany özgerderler. Olar ol özgermäniň nähili boljagyny bilýän hem däldirler, emma olar ähmiýetli wezipesiniň bardygyny bilýärler. Bu maňa bir oglanjygyň ýönekeý we kesgitli aýdan sözleri ni ýatladýar: «Biz Amerikany has gyzyklyrak edýäris». ★ ★ ★

NEŞEKEŞLIGIŇ SIZIŇ BEÝNIŇIZDE ARALAŞYŞY BARADA

Saron Begli

Ylym: Kokainiň, heroiniň, alkogolyň we amfetaminleriň nerw öýjüklere täsir edişi barada täze ylmy barlag geçirildi. Barlagyň netijesinde neşe serişdelere öwrenişmekligiň, ýa-da, aýdaly, goýanyňdan soň täzedan başlamagyň, edil şonuň ýaly-da çydamlylygyň, olary ulanmagy taşlamagyň biologiki esasy aýan edilýär.

Neşekeşleriň her biri gezekleşip, beýniniň içindeki üýtgeýişleri surata düşürýän ýörite gurala girýärdi. Guralyň içinde oturan adam daşynda görkezilýän filmi görüp biler ýaly, ýörite aýna ýerleşdirildi. Şeýdip olara 10 minutlyk wideofilm, onuň birinji iki minudynyň dowamynda kebelekleriň uçuşy görkezildi. Beýnidäki aktiwleşýän hereketleri mälim edýän gural hiç hili üýtgeýişleri bellemedi.

Filmde görkezilýän zatlar soň üýtgedi: adamlar eýýäm endik eden hereketleri bilen neşäni taýýarlaýardylar... neşekeşiň biri neşe satyja pul uzatdy... neşekeşler ony çekdiler. Şol wideo bölegi görenlerinde, neşekeşlerde neşä ymtymak hasasady emele geldi. Şeýle hem, olaryň beýnisinde newrologik üýtgeýişler herekete geldi: keýp we öwreniş bilen bagly zolaklar bolan alynky guşaklyk we maňlaýyň aşagyndaky beýni çanaklarynyň bardasy köçelerdir seýilgähleriň çyralarynyň bir-den ýanandakysy ýaly ýagtyldy, mese-mälim üýtgeýişlere sezewar boldy. Neşe etmeýänlerde beýle üýtgeýişler bolmaýar. Has dogrusy, Ýörite guralyň neşekeşlerde neşäni etmäge bolan ymtlylyşy sebäbini, ýagny beýnidäki fiziki üýtgeýişleri anyk görkezdi. Hut şu sebäpli gu-

tulyp barýan neşekeş baryň gapdalyndan geçende, neşe satylyan jaýy görende ýa-da hatda bile neşe çeken ýoldaşyna duşanda, onuň gowşak damaryndan tutulýar. «Beýniniň aktiwleşýän zolagynda adamyň ýatlamalary saklanylýar» diýip, 1998-nji ýylda geçirilen bu barlagy alyp baran Massaçusets ştatyndaky MakLean hassahanasynda işleýän doktor Skott Lukas aýdýar: «Bu ýaratlar neşekeşleriň neşe bilen bagly ýatlamalaryny ýüze çykarýar we olar Pawlowyň itleri ýaly üýtgeýärler».

«Siziň beýniňiz neşekeş» diýenlerinde, bu ýöne täsir etmek üçin aýdylýan sözler däl. fMRI guralynyň düşürýän suratlary arkaly newrologiýany öwrenýän alymlar beýnide keýpiň we keýpsizligiň dowamynda nämeleriniň bolup geçýändigini, näme üçin neşeleri taşlamak kyn bolýandygyny anyk kesgitleýärler. Şeýle hem, in haýran galdyryjy maglumatlara görä, neşeleriň ulanylmagy taşlanylandan soň, olaryň ýetiren täsiriniň ýene näçe wagtyň dowamynda galýandygyny anyklap bolýar. «Surata düşürmek we beýleki tehniki usullar onlarça ýyllaryň dowamynda haýwanlarda geçirilen barlaglaryň netijeleriniň dogrudygyny tassyklaýar» diýip, Neşe serişdelerini maksada laýyk däl

ulanmaklygy öwrenýän Milli institutyň (NIDA) direktory doktor Alan Leşner aýdýar: «Neşe ulanmaklyk beýniňi üýtgedýär, onuň degişli ulgamlaryny basyp alýar, hatda onuň genleriniň işleýşini üýtgedýär».

Öwrenişen beýni adaty beýniden – fiziki tarapdan hem, himiki tarapdan hem üýtgeşik bolýar. Neşekeş neşeleri öz erki bilen däl-de, mejbury ýagdaýda ulanyp başlanda, onuň bedeninde birtopar newrobiologiki üýtgemeler bolup geçýär. Emma iň zyýanly zatlaryň biri: kokaïn, heroin, nikotin, amfetaminler we beýleki özüne öwrenişdiriji neşeler beýniniň keýp zolagyny üýtgedýär. Başgaça aýdylanda, sylag zolagy diýlip atlandyrylýan bu zolagyň aktiwleşmegi gowy keýp duýgusyny döredýär. Süýji torty, işleklini ýa-da başga bir gowy görýän zadynyzy iýeniňizde, ol zolak aktiwleşýär. Jyns gatnaşyklary, ýaryşda ýeňmek, barlag işini gowy ýazmak, şöhrat almak we beýleki keýp berýän zatlar hem ol zolagyň aktiwleşmegine sebäp bolýar. Keýp zolagy himiki dilinde dopamin diýlip atlandyrylýan madda arkaly ýaýraýar: bu newrologik ýaýradýjy kiçijik şadyýanja ýüzjagaz ýaly, zolagyň içindäki neýronlaryň arasyndan geçip gidýär-de, beýleki neýronlary «şowhunlandyryp», kiçiräk bagtlylyk duýgusyndan başlap, keýpiköklük duýgusyna çenli döredýär.

Özüne öwrenişdiriji neşäni sanjym edip ursañ, çekseň ýa-da ýuwutsañ, ol bu zolaga nähili täsir edýär? Brukhawen Milli laboratoriasynyň işgäri Nora Wolkowyň aýtmagyna görä, özüne öwrenişdiriji neşe serişdeleri beýniniň sylag zolagyna birbada dopaminiň mukdaryny köpeldýär. Neşeler muny islendik ýönekeý hereket ýa-da üstünlük bilen deňeşdireninde, aýdaly, kaşaň restoranda nahar iýmekden ýa-da lotereýa oýnunda uly baýrak utmakdan has güýçli başaýar. Emma her neşe bu gowy keýp berýän newrohimikaty özboluşly işledýär:

- Kokain neýronlaryň töweregindäki üşüp duran artykmaç dopaminleri adaty usulda özüne sorup alýan molekulany gabaýar. «Ulagçy» diýlip atlandyrylýan bu molekulada ähli «oturgyçlar» kokaïn tarapyndan eýelenenden soň, dopamin üçin ýer galmaýar. Şol sebäpli, dopamin neýronlaryň arasynda galýar-da, keýp zolagy tolgundyryp başlaýar.

- Amfetaminler hem ulagy gabaýarlar. Şeýle hem olar dopamini neýronlaryň saklaýan ýerinden, ýagny onuň gabarçyk diýlip atlandyrylýan kiçijik haltajyklaryndan gysyp çykarýarlar. Köp dopaminiň boşamagy bolsa, keýp zolagyna neýronlaryň köpräk tolgundyrylmagyna getirýär.

- Geroin düzüminde dopamin bolan neýronlary oýanmaga mejbur edýär. Neýronlar, öz gezeginde, newrohimikatlary keýp zolagynyň esasy böleklerine goýberýär. Nikotin hem şunuň ýaly işleýär. Geroin şeýle-de biziň beýnimiziň tebigy keýp berijileriniň täsir edýän neýronlaryna öz täsirini ýetirýär. Onuň edýän täsiri has güýçli bolýar.

- Alkogol newrogeçirijileri boşadýar. Ol dopamini, serotoninini (bu biziň abadançylyk duýgumyzy dolandyryýar) we beýnimiziň keýp berijilerini goýberýär. Ol şeýle hem neýronlary oýanmaga höweslendirýän we alkogolyň döredýän ilkinji serhoşlygynyň sebäbi bolýan glýutamatyň derejesini üýtgedýär. Neýronlaryň tolgunýşyny köşeşdirip, serhoşlaryň köpüsini ahyrsoňy uka çekýän GABA-nyň mukdaryny üýtgedýär.

Bu güýçli täsirleri döredenden soň hem, neşäniň adamyň beýni-sindäki işi tamamlanmaýar. Zyzgiderli ulanmaklyk uzak wagta çekýän üýtgeşiklikleri emele getirýär. Olaryň iň esasy dopamini kabul edijileriň (reseptorlaryň) sany azalýar. Haýwanlarda geçirilen barlaglar özüne öwrenişdiriji neşe näçe köp ulanylsa, şonça-da kän dopamin reseptorlarynyň bozulýandygyny görkezýär, sebäbi beýni çenden aşa şowhunly keýp zolagyny köşeşdirjek bolýar. Dopamin reseptorlarynyň azalmagy neýronlaryň arasynda galýan dopaminleriň azalmagyna getirýär we keýp zolagy köşeşýär. Bu ýerde garaşylmadyk netijeler ýüze çykýär. Dopamin reseptorlarynyň azalmagy bilen ön keýp üçin ýeterlik bolýan neşäniň mukdary indi ýetmeýär. Bu bedeniň emele getirýän çydamlylygynyň molekulýar esasydyr. Neşäniň başda edýän täsiri indi ýok. Başdaky keýpi almak üçin neşekeş neşäniň mukdaryny artdyrmaly bolýar.

Mundan beterrägi hem bar. Dopamin reseptorlarynyň ýetmezçiligi ön keýp berýän başdan geçirmeleriň indi güýcsiz bolýandygyny aňladýar. Gowy nahar, ýakymly gepleşik, rahatlandyryjy massaj – bularyň hiç biri önki ýaly tolgundyryjy bagt duýgusyny oýandyрмаýar. Neşekeşler: «Howsaladan, gaharjaňlykdan, ynjalysyzlykdan we göwnüçök günlikden ýeke-täk gaçalga – köpräk neşe ulanmak» diýip pikir edýärler. Başga sözler bilen aýdanymyzda, neşe diňe ilkinji gezekde gowy duýgulary döredýär. Adam öwrenişenden soň, ol neşäni elhenç, soňy gelmeýän ejir-jepalardan we lapykeçlikden dynmak üçin ulanýar.

Taşlamaga synanyşygyň hem azaply bolýandygy neşeleriň beýniniň dopamin ulgamyny durşuna üýtgedýändiginiň gös-göni netijesidir. Neşäni taşlamak şatlykly duýgularyň ýeke-täk çeşmesi bolan dopaminden beýnini mahrum edýär. Ol bolmasa, bu durmuşda ýaşasyň hem gelmeýär. Neşekeş öz beýnisini, mysal üçin, heroin bilen üpjün etmegini bes edende, ol hetdenaşa agyra duçar bolýar, hemişe ýüreği bulanýar hem-de bialaç titräp başlaýar. «Hut şunuň üçin neşä öwrenişmek beýni keselidir» diýip, NIDA institutyň direktory doktor Leşner aýdýar: «Bu kesel neşäni meýletin ulanmakdan başlanýar. Emma kesel bir emele gelse, siz çilimkeşe «Öýken keselleriň bolmasyn» diýip bilmeýşiňiz ýaly, neşekeşe-de ýöne «Bes et» diýip bilmeýärsiňiz. Neşäni ulanyp başlanyňda meýletinlik bolsa-da, emma ony taşlamagynda beýle däl».

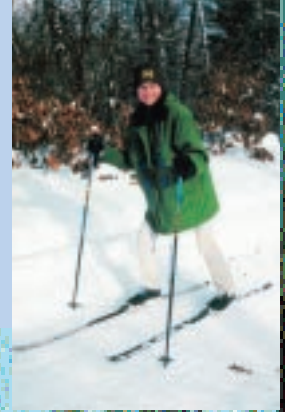
Çydamlylygyň, öwrenişmekligiň we taşlamaklygyň biologiki esasyňyň käbir syrlary az-azdan açylyan hem bolsa, täzeden başlamaklygy düşündirmek kynrak. Näme üçin birnäçe hepdeläp, aýlap ýa-da uzak wagtyň dowamynda saklanyp, neşekeş birden iňňäni ýene-de eline alýar ýa-da arakhor çüýşesine ýapysýar? Skott Lukasyň ýörite gurally arkaly çala bahanadan emele gelýän ymtlylyk barada öwrenen zatlarynyň bu soraga jogap tapmaga kömek bermegi mümkin. Neşe ulanmak baradaky ýatlamalar şeýle bir güýçli bolup, uzak dowam edýär welin, hatda ýeni çermelen köýnegiň aşagynda ýalaňaç el görünse-de, degişli ýatlamalar ýada düşüp gidýär. Şeýlelikde, Pawlowny itleri nahar wagtyny aňladan jaňy eşidenlerinde, olaryň tüküliginiň ýygnanyp başlaýşy ýaly, neşekeş hem ön neşe ulananyň ýatladýan zady göre, eşitse ýa-da ysny alsa, taşlan neşesine ymtlylyk başlaýar. ★ ★ ★

*Berkşir (Appalaçi daglarynyň
Gündogar kenar boýnuny tutup
duran bir bölegi) dag etekleriniň
görnüşi. Ol Täze Angliýadaky
Massaçusets ştatynyň
günbatarynda ýerleşýär.*

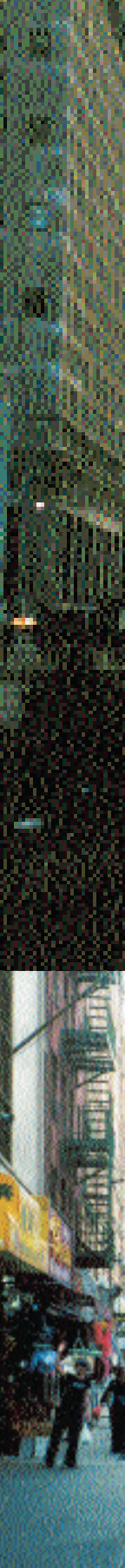
*Eneş Tüýliýewa (mekdepler üçin
niýetlenen maksatnama gatnaşyjy)
yurdyň orta günbatarynda ýerleşýän
Miçigan ştatynyň Grand Răpidz
şäherinde ýagan gara we lyžada
taýmaga mümkinçilik
tapylandygyna begenýär.*

AMERIKA TÜRKMENLERIŇ GÖZI BILEN

ABŞ-nyň Waşington ştatyndaky Maunteýn Beýker dagynyň we Şennon kölüniň görnüşi.

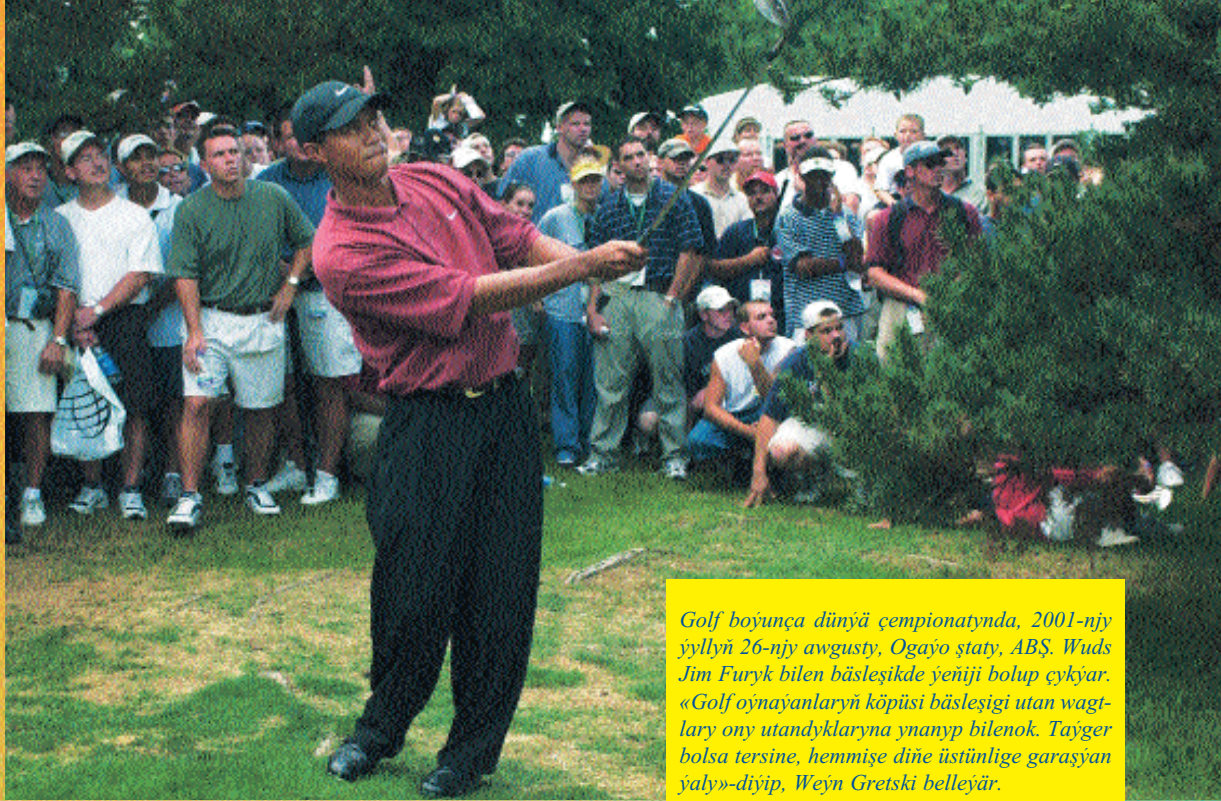
Orta demirgazykda yerleşyän Illinoýs ştatyndaky asmana diredip duran beýik binalaryň ilkinji paytagty Çikago şäheriniň görnüşi. Miçigan köli tarapyndan öwsüp duran şemallara sezewar bollup duranlygy üçin bu şäher «Şemallaryň şäheri» ady bilen tanalýar.

Nýu-Ýorkuň «Çaýnataun» (iňlisçeden terjime edilende manysy Hytaý şäheri) etrabyndaky köçeleriniň biriniň görnüşi. Ol ýerde hakyky Hytaý tagamlarynyň we harytlarynyň islendik görnüşiňi tapmak bolýar.

Eneş Tüýliýewa (mekdepler üçin niýetlenen maksatnama gatnaşyjy), ABŞ-nyň gündogar-günortasynda yerleşyän Günorta Karolina ştatynyň Çarlston şäheri, 2001-nji ýylyň 4-nji apreli. Reinbou (iňlisçeden terjime edilende Älemgoşar) köçesinde XIX asyryň gadymy paýtunyň önünde. Bu köçede yerleşyän jaýlaryň her birisi älemgoşarda bar bolan reňklere boýalan.

Golf boýunça dünýä çempionatynda, 2001-njy ýylyň 26-njy awgusty, Ogaýo şaty, ABŞ. Wuds Jim Furyk bilen bäsleşikde ýeniji bolup çykýar. «Golf oýnaýanlaryň köpüsi bäsleşigi utan wagtlary ony utandyklaryna ynanyp bilenok. Taýger bolsa tersine, hemmişe diňe üstünlige garaşýan ýaly»-diýip, Weýn Gretski belleýär.

AGALYK EDIJI

Dewin Gordon

Dünýäniň iň beýik golfçysy gitdigçe has ökdeleýär. Ol muny nähili başarýar? Newsweek žurnaly Montana, Gretski, Nawratilowa we Jordan ýaly beýleki beýik sportçylardan dünýäde iň ökde oýunçy bolmak üçin näme gerek diýip sorady.

Golf oýnalýan meýdança Taýger ýeňmez ýaly edilip gurnalandy. Bu 25 ýaşly zehinli oglan Ogaýo şatynda geçirilen Hatyra ýaryşynda iki sany yzygiderli ýeňiş gazandy. Olaryň birinjisinden soň, ady rowaýata öwrülen golfçy Jäk Niklos ýaryşyň geçirilen ýeri bolan Muirfild obasynyň golf meýdançasynyň baýyrykdaky 5-nji tapgyrynyň gysga böleklerini üýtgedişirdi. Munuň sebäpleriniň biri – Wudsyň geljekki ýyllarda bu meýdançada edenini edip ýörmezligi üçindi. Belki, indiki gezek Jäk şol golf zolagyna hilelerdir partlaýjylary taşlap çykmalý bolar. Kimi aldajak bolýarlar? Ol zatlar başa barmaz.

Bu meýdançada Taýgeriň täsin galdyran ýeňişinden soň, Niklos onuň oýnuny suratlandyrannda, «agalyk ediji» diýen sözi (ýa-da onuň başga görmüşini) iki sözlemde üç gezek ulandy. Taýger häzir golfyň iň beýik çempiony hökmünde Niklosyň ornuny tutýar.

Bu hem entek aşakladylan baha. Oklahoma şatynyň Tulsa şäherinde ABŞ-nyň birinjiligi ugrunda açyk ýaryş geçirilende Taýger ýeňdi we bu onuň yzygiderli başinji uly möçberi ýaryşda birinji ýer aldygy boldy. Bu akyla sygmaýan üstünlikdir. Wuds häzir hiç kimiň başarmaýşy ýaly oýnaýar. Ol soňky gatnaşan 50 ýaryşynyň 20-sinde üstün çykdy.

Ol Maýkl Jordanyň ilkinji gezek NBA birinjiligini alandykdan üç ýaş kiçi. Wuds sportçylaryň iň naýbaşylarynyň, agalyk edi-

jileriň iň gowusy hökmünde tapawutlanýar. Elbetde, Taýger ýaly ýyldyklar beden taýdan uly paý berlenler, emma olaryň zehini juda üýtgeşik. Agalyk edijileriň öz duýgularyny ele salyp bilşleri hemde olaryň hyjuwynyň çäksizdigi täsin galdyryýar. Taýger ýaly birine duçar bolmagyň nämedigini bilesiňiz gelýärmä? Onda öz ýumrugyňyz bilen öz äňňizi uruň. Sebäbi agalyk edijiler sizi ýöne urmaýarlar; olar size özüňizi özüňize urdurýar. Bular öz oýnaýan sportunda iň kämil sportçylardan hem ökde bolar ýaly näme edýärler? Newsweek žurnaly hakyky agalyk edijiler bolan Weýn Gretskiden, Martina Nawratilowadan, Jo Montanadan, Jordandan we beýleki birnäçe sportçylardan: «Iň ökdeleriň ökdese bolmak üçin näme gerek?» diýip sorady. Elbetde, biz olardan Taýger barada hem soradyk. Bu soraga jogap bermäge mynasyplaryň aýtmagyna görä, şu bäs sany düzüme eýermeli.

I Zehin 99 esse janypkeşlikli zähmetden ybaratdyr. «Ol şol öňki gara zähmetden başlaýar» diýip, olaryň hemmesi razylaşýarlar. Gudratly derman ýa-da azapsyz sowgat diýen zat ýok. «Bu derejede zehin eýýäm hökmany suratda bar diýlip hasaplanylýar. Emma Taýger ol ýerdäkileriň ählisinden agyr işleýär, şonuň üçin hem üstün çykýar» diýip, beýik tennisçi, 167 sany ýeke gatnaşýan ýaryşyň, şeýle hem Üimblonyň iň kân – dokuz gezek ýenijisi Martina Nawra-

tilowa aýdýar: «Ýaryşda ýokary ussatlykly ýerine ýetirýän urgularyň saňa türgenleşmelerde hem köp gezek başardandy». Beýik ussatlar bilen deňeşdireninde sportçylaryň aglabasynyň taýýarlanmak çydamlylygy has pes. Bu agyry sebäpli däl. Muny düşündirmek ýeňil: türgenleşikler ýürek gysgynç hem bolup bilýär. Taýgeriň hatda daş aralyga uçup giden golf pökgüleriniň yzndan ýöräp gitmegi ol hakydakı rowaýatlaryň bir bezegi boldy. Taýger muny hatda ýaryşlarda hem şeýdýär. Şu ýylyň başynda Taýgeriň üstünlükleri birneme azalanda, ol apparelde geçiriljek Ussatlar ýaryşynda gerek boljak käbir urgularyň üstünde işleýändigini aýtdy. Şonda adamlar oňa ynanmajak boldular. Emma bu Taýger tä Ussatlar ýaryşynda ýeňýänçä dowam etdi.

«Kimdigiňe seretmezden, nähili ökde oýunçydygyňa garamazdan, biziň hemmämiz endikler arkaly ökdäp gitdik» diýip, meşhur hokkeýçi, Stänli kubogynyň dörd gezek ýeňijisi Weýn Gretski aýdýar: «Endikleriň näçe berk bolsa, olar dartgynly ýagdaýlarda hem öz güýjüni görkezär».

2 Goý, seniň garşydaşyň aljyrasyň. Golfda bäsdeşler biri-biriniň çykyşyna gös-göni täsir edip bilmeýärler, şonuň üçin muňa «jentlmenleriň» oýny hem diýýärler. Onda näme üçin adamlar Wuds barada garşydaşlaryny howsala salýan oýunçy diýýärkärler?

Gretski bilen Wudsyň meňzeş gylygy – sowukganlylygyny saklamak ukbyby bar. Gretski şeýle diýýär: «Isle ynan, isle ynanma, emma oýun näçe wajyp boldugyça, men özümi şonça arkaýyn duýýan ýaly görüňýärdim». Şeýdip, agalyk edijiler garşydaşlarynyň aljyraňlylygyny öz ýaragy edip ulanýarlar. «Beýlekileriň aljyraňlylygy sebäpli, men özümi arkaýyn duýýardym» diýip, «Nýu Ýork Ýankiler» beýsbol komandasynyň ussady Rejji Jäkson aýdýar. Oňa «Jenap Oktýabr» hem diýerdiler. Ol bu ady birnäçe «utulan-çykdy» seriýalarynda görkezän ajaýyp çykyşlary üçin gazandy. 1977-nji ýyldaky Dünýä seriýasynda bolsa, Rejji Jäkson pökgini meýdançanyň daşyna baş gezek iberip, rekord goýdy. «Sen iru-giç dartgynlylyga çydaman, ýalňyşýarsyň. Men muňa ýol berjek däl» diýip, beýsbolyň beýik ussady sözünü dowam etdirýär.

3 Diňe bir agalyk etme - gorkuz. Taýger: «Garşydaşlarymy gorkuzmak meniň meýillerime girmeyär» diýip, birnäçe gezek gaýtalaýdy. Ol meýdança çykanyndan soň, diňe öz urgulary barada pikir edýändigini aýdýar. Elbetde, meýdança çykanyndan soň, bu şeýledir, emma irden eşiklerini geýýän wagty hem bu şeýlemikä? Ýekşenbe günlerindäki hüjümlü oýunlary wagtynda, Taýgeriň köplenç gan reňkli gyp-gyzyl jemperini geýmegi tötänlik däl ahryryn. Bu edil Deýl Örnhardtýň günden goraýan gara äýnegini dakynyp, garakçylaryň gaýygyny ýatladýan, gara-ak reňkli, sagatda 200 mil geçýän çapysyk maşynyny sürmegi gowy görşi ýalydyr.

Iň professional golfçylar: «Taýgeri ýeňmek üçin ýalňyşsyz oýnamaly» diýmegi bireýýäm endik edinipdirler. Näme üçin? Taýger ýalňyşsyz oýnamaýar. Bu erteki bolardy. Ýöne, onuň bäsdeşleri: «Özümiň kämil bolaýmaly» diýip hasaplaýarlar. Onda olar gutulgysyz ýalňyşlyga ýol berseler, näme bolar? Olaryň oýnunyň bulaşýanlygynyň sebäbi şunda dälmi näme?

4 Taryhy ähmiýetli ýaryşlarda ýeň. Agalyk ediji bolmak üçin uly ýaryşlarda utmak gerekmi? Sport janköýerleri bu soragyň üstünde entek-entek jedelleşerler, emma munuň jogaby anyk. Taýger muny subut etdi. Taýgeriň belent sportçylar ýygındysynyň başynda bolmagy, onuň soňky alty ýaryşyň başsini ýeňenligi üçin däl-de, soňky alty sany esasy ýaryşyň başsini ýeňenligi üçindir. Her sportçy özüniň ähmiýeti uly ýaryşda ýada ýygyny toparlaryň birinjiligi ugrunda geçirilýän ýaryşlarda utasy gelýändigini aýdýar. Emma Taýgere ol ýaryşlaryň diňe şöhratly pursatlary gerek däl. Onda: «Şol beýik ýeňişler bolmasa, adym rowaýatlara geçmez» diýen dogabitdi duýgy bar.

5 Hiç haçan kanagatlanma. Sportçylaryň köpüsi beýiklige ýetmek üçin agyr işleýärler. Emma Taýger bäsdeşligi yzda galdyranýandan soň, oýnunyň hilini ýokarlandyrmaga has hyjuwly ymytlyp başlady. Wuds 1997-nji ýylda ilkinji gezek Ussatlar ýaryşynda ýeňende, ikinji ýeri eýelän garşydaşyndan iň uly taryhy arany açdy. Emma ol alty sany uly bäsdeşligi utan Jäk Niklosyň de-rejesine ýetmek üçin, öz oýnuny özgertmelidigine düşünişdi. Şonuň üçin ol indiki bir ýarym ýylyny güýçli, ýöne, köplenç, towanyp gidýän batly urgusyny täzedan sazlamaga sarp etdi.

Beýik ussatlarda bir ýetmezçilik emele gelýär. Üstünlükden gelýän kanagatlanma, köplenç, uzak wagtyk dowam etmeýär. Agalyk edijiler ýeňişin lezzetini unudýarlar, hem-de ýeňişlerini unudyp bilmän, olar hakda uzak wagtlaý pikir edýärler. «Olaryň duýgularynda deňagramlylyk ýok. Olar özüleriniň utmagyna garaşýarlar, şonuň üçin utuşyň lezzeti uzak bolmaýar» diýip, Milli futbol ligasynyň (NFL-nyň) öňki tälimçisi, häzir bolsa «Foks» telewizion kanalynyň seljermesi Jon Madden aýdýar: «Ýöne, utulaýsalar, ol ýeňiş olara şeýle bir gyançly bolýar». Gretski «Edmonton Oýlary» komandasynyň düzüminde dörd sany Stänli kubogyny gazandy, emma onuň aýdyşyna görä, 1993-nji ýylda «Los Anjeles Kings» komandasynyň düzüminde finalda utulan oýny oňa iň ýatdan çykmajak pursat bolup galdy.

Syn edijileriň aýtmagyna görä, «Taýgeri ýene uly ýaryşlarda 5, 10, 20 gezek utmakdan bökdäp biljek ýeke-täk ýagdaý – onuň özüniň kanagatlanmagydyr». Şeýle adamlaryň agalyk edijiler barada köp bilmeýändikleri mese-mälim görmüp dur. Wuds ýaly söweşijileri diňe ölüm saklap biler. Onda Fil Mikelson, Dawid Duwal we Taýgeriň döwründe ýaşamaga «näletlenen» golfyň beýleki beýik zehinleri üçin bu nämäni aňladýar? Oglanlar, siz tennis oýnamak barada pikir edip görüpmediňiz? ★ ★ ★ ★ ★

GARYPLYK WE EÝEÇILIK HUKUKLARY

Garyplar näme üçin eýeçilik hukuklaryna mätäç:
Garyplara goltgy beresiniz gelýärimi?
Olaryň eýeçiligindäki zatlary resmileşdiriň.

Lilongwe, Malawi

Olar siziň pikir edişniň ýaly garyp däl. Ösüp barýan ýurtlarda ýaşayan adamlaryň maýa serişdeleri esli bar. Ýöne, köplenç, resmileşdirilmänligi sebäpli, adamlar ol serişdelerini nagt pul karz almak üçin girew hökmünde goýup bilmeýärler. Ykdysatçylar şeýle hojalyklaryň netijeliligi az diýip, olar diňe missionerleri, kömek berýän guramalary we polisiýany gyzyklandyrýar diýip hasaplaýarlar.

Emma ösüp barýan ýurtlaryň köpüsünde şeýle ýaşayan hojalyklaryň sany kanunyň talabyna laýyk ýaşayan hojalyklaryň sanyndan has köp. Adaty afrika ýurdunda on adamyň diňe birinde resmi taýdan kanunlaşdyrylan öý bar bolsa, zor boldugy, kanuny ykrar edilen işde hem on adamyň biri işleýär. Galan ondan dokuzy adatça hasaba alynmaýar. Peruly ykdysatçy Hemenda de Sotonyň aýtmagyna görä, üçünji dünýäniň we öňki kommunistik birleşmäniň garyplarynyň eýeçiligindäki gozgalmaýan serişdeleriň umumy bahasy azyndan ABŞ-nyň 9,3 trillion dollaryna deňdir¹. Bu täsin galdyryan san. Ol 1989-njy we 1999-njy ýyllar aralygynda ösüp barýan ýurtlara berlen daşary ýurt maýa goýumlarynyň jeminden 20 esse köp hem-de soňky 30 ýylyň dowamynda ähli baý ýurtlardan üçünji dünýä ýurtlaryna ösüş üçin gönükdirilen maliýe hemäyatynyň umumy göwrümünden 93 esse artyk.

Garyp ýurtlaryň baştutanlary baý dünýäden kömek sorap, mümkinçilikli daşary ýurtly maýadarlaryň önünde özlerni kiceldýärler. Emma olar öz halkynda bar bolan serişdeleriň pul ýasajak uly çeşmelerini görüp bilmeýärler. «Ol ýurtlaryň in garyp böleklerinde ýa haraba şäherjiklerinde gazaň hemaýat etjek, girew goýmaga taýýar trillionlarça dollarlyk zat bar. Olary ulanmak üçin, diňe gozgalman ýatan serişdeleri pula öwürmek syrny aýan etmek gerek» diýip, Jenap de Soto ýazýar.

Malawiniň paýtagty Lilongweniň ýanynda ýerleşen Mtandire cola şäherjigine aýlanalyň. Köçeler asfaltlanmadyk, çarkandak we hapa. Her howluda mekgejowen öşýär. Bu ýerde maşynlar seýrek duş gelýär, hatda maşynly geçeniňde, çagalar begenişip, ellerini galgadýarlar we towuklar maşynandan gorkman, ýolda durlar. In garyp kontinentiň in garyp ýurtlarynyň biri şol şähre baranynda, ol ýerde ýaşayan ilatyň hakykatdan hem garyp bolandygyna tanyş boldugyňa gözüň ýetýär. Elbetde, siz Mtandirede uly baý dükan gaabat gelerin diýip pikir etmeýärsiniz. Munuň sebäbi nämede?

Greýs we Jon Tarera eklenç gözläp, geçi soýup satýarlar. Muňa isleg uly: malawililer geçiniň buglanan etini örän gowy

görüärler. Tareralaryň bu islege laýyk işlemek üçin, öwürlişi giňeldesleri gelýär, emma olarda ýeterlik pul ýok. Hanym Tarera olara «20 mün kwaça (ABŞ-nyň 250 dollary) golaý serişde gerek» diýip, pikir edýär. Bu şeýle köp hem däl, ýöne, Malawide bir ýylda gazanylyan puluň ortaça 200 dollara golaýdygy sebäpli, bu puly ýygnamaga birnäçe ýyl gerek bolmagy mümkin.

Emma görüň, Tareralaryň ýaşayan jaýynyň bahasy azyndan 25 mün kwaça durýar. Olar bu ýerlerini baş ýyl mundan ozal satyn alyp, kerpiçden kiçijik jaý gurup, ony açyk gök reňke boýadylar we oňardyklaryndan öý goşlary bilen doldurdylar. Olar bu jaýy girew hökmünde goýup, karz pul alyp bildiler ahyryn? Ýok, ol bolanok, sebäbi olar bu jaýyň özlerniň eýeçiligindedigini ýuridiki taýdan subut edip bilmeýärler.

Jon we Greýs Tarera öz ýerini şeýle satyn aldylar. Olarda ýerli serdaryň gol çeken şertnamasý bar, emma banklar ony girew hökmünde kabul etmeýärler, sebäbi ol şertnama resmi hasap edilmeýär. Şonuň üçin maliýe kömegi kanun esasda amala aşyrylyp bilinmeýär. Ol şertnama adaty ýörelge boýunça berildi. Adaty ýörelge bolsa, köplenç ýazgy görnüşinde bolmaýar. Ol serdaryň keýpine bagly, ony önünden çak edip, oňa bil baglap bolmaýar. Serdaryň paýhasly, adalatly we yzygiderli adam bolmagy hem mümkin. Emma bank muny bilmeýär. Şeýlelikde, Tareralaryň jaýy «boş pul» diýýänleri bolýar. Olar jaýa eýeçilik edýärler, ýöne onuň gymmatyndan bankdan karz pul almaga peýdalanyň bilmeýärler.

Günbatarda kanuny eýeçilik hukuklary bolaýmaly zat ýaly kabul edilýär, şonuň üçin olaryň artykmaçlyklaryny düşündirsek zyýan etmez. Birinjiden, dogry resmileşdirilen eýeçilik hukuky bar zadyňy girew hökmünde ulanmaga mümkinçilik berýär. Eýeçilik hakynda gowy kanunlary bolan ýurtta islendik raýat karz almak üçin, jaýyny ýa-da ýerini girew hökmünde ulanyň bilýär. Şeýle hem, eýeçiligi birnäçe eýeleriň arasynda bölmek kyn bolmaýar. Ýüzlerçe adam bir fabrige eýeçilik edip bilýär. Eýeleriň her biri öz paýynyň bölegini ýa-da tutuş paýyny gerek bolanda, aýdaly, fabrigi fiziki bölmezden satyp bilýär. Eger-de fransuz fermeri aradan çyksa, onuň çagalary fermany satyp ýa-da fermada deň paýlaryny saklap bilýärler, ýa-da daýhançylyga ukyplyrak mirasdar öz doganlarynyň paýlaryny satyn alyp bilýär. Mümkinçilikler örän köp. Afrikanyň kärendeçilerinde munuň ýaly çeye mümkinçilik asla ýok diýen ýaly; ýerler nesilden nesile has maýda bölekler bölünip barýar.

¹ «The Mystery of Capital: Why Capitalism Triumphs in the West and Falls Everywhere Else». Ýazyjy: Hemenda de Soto. Basic Books; sah. 276

Eýeçilik hakyndaky kanunlaryň ulgamy bilimi paýlaşmagyň hem usuly bolup durýar. Ýaşayş jaýlaryň, edaralaryň we mülküň beýleki görmüşleriniň eýeçiligi we bahalary baradaky maglumat merkezleşdirilip, hemmelere elýeterli edilse, adamlara basyrylygy ykdysady mümkinçilikleri görmek has ýeňil bolar. Başga sözler bilen aýdanymyzda, eýeçilik hakyndaky döwlet kanuny nätanys adamlar bilen işewürçilik gatnaşyklaryny ýola goýmaga mümkinçilik berýär. Sebäbi döwlet eýeçilik ulgamyna degişli bolup, onuň bölegi hökmünde hereket edýänleriň adresleri we karz alanlygy barada ýazgylary bar. Olaryň maýalary bolsa banklarda resmileşdirilip saklanlygyny sebäpli, anyk we eýesi kesgitlidir. Günbataryň öz bergisini tölemeýän ýaşajysy «gara sanawa» düşýär. Suda berilýär, ony nireden tapyp, bergisine derek nämesini alyp bolýandygyny bilýärler. Şonuň üçin her bir hojaýyn oýny düzgüne görä oýnamaga güýçli höweslendirilen. Üçünji dünýäniň ýurtlarynda umumy alnanda, ýagdaý tersine: eýeçilik edýän zatlarýa resminamasy ýok adamlar telefony ýa-da elektrik energiýany getirijini çekdirip bilmeýärler, sebäbi olaryň gerekli töleglerini tölejekdigine hiç kim ynanmaýar.

Günbataryň eýeçilik hakyndaky kanunlary diňe bir eýeçiligi däl, şeýle hem resmi şertleşikleri goraýarlar. Ösüp barýan ýurtlardaky adamlar öz serişdelerini özlere ogrudan garawullaýarlar, adatça ýörite toparlary döredip ýa-da ýerli banditlere pul töläp goranýarlar. Ýene bir ýagdaý, olar görmeýän zadyna ynamlylyk edip bilmeýärler. Garyp adamlar doňuzlaryny we temmäkisini bazara özlere äkidýärler. Harydy yzyna äkitmegiň ýitgili bolýanlygy sebäpli, ony şol ýerde çem gelen amatly ýa-da amatsyz bahadan satmaly bolýarlar. Amerikanyň fermerleri öz dänelerini kagyz arkaly satýarlar. Bu işi has ýeňledýär. Nagt puluň dolanşygyny aňsatlaşdyrmaga, ýa-da bähbidini gözläp, olar entek ekilmedik dänäni satyn alyp ýa satyp bilýärler. Eger Malawili daňhan nagt puly öňünden almak islese, ol marihuana bilen iş salyşmaly bolar.

Siz nätanys adamlar bilen işewürçilik gatnaşyklaryny ýola goýup bilmedik mahalyňyz, ähli zady özüňiz etmeli bolýarsyňyz. Bu bähbitli bolmaýar. Öz jaýyňyzy gurýandygyňyzy göz önüne getirin. Elbetde, günbatarylar hem jaý gurýarlar, ýöne obaly afrikalylaryň gurşy ýaly däl. Amerikaly adam senagatda öndürilen materiallary, ýagny kerpiçleri, semendi, aňnany, çüýleri, hyrly çüýleri, burawlary, turbalary we ş.m. satyn alýar. Bu gurluşyk materiallaryň ählisi bulary öndürmekde ýöriteleşýän kärhana tarapyndan arzan we ýokary hilli ýasaldy. Ol kärhana hem öz wagtynda enjamlaryny iş alyp baryş usuluny beýleki hünärmenlerden satyn alypdy.

Ösüp barýan ýurtlarda bikanun telekeçileriň we ýer eýeleriniň öz işlerini kanunlaşdyрмаýanlygynyň sebäbi adatça býurokratizm bolup durýar. Ine bir mysal: Jenap de Sotonyň Peruda geçiren derňew-barlag işine gatnaşyjylar topary Limanyň eteginde kiçijik tikiçilik atelýesini açyp, ony bellige aldyrak boldy.

Bu adamlar her dürli anketalary dolduryp, Limanyň merkezi-ne awtobusly gidip, degişli edaralara girmek üçin nobatlarda durup, her gün, aýdaly, alty sagat sarp edýärdiler. Öz kiçijik kärhanasyny kanuna laýyk getirmek üçin, olara 289 gün gerek bolup, muňa olar ABŞ-nyň 1,231 dollaryny, Perudaky iň kiçi aýlygyň 31 essesini sarp etdiler.

Ösen senagatly ýurtlarda ähli raýatlaryň diýen ýaly eýeçilik hukuklary ygtybarly goralýar. Ösüş derejesi pes bolan ýurtlarda adamlaryň munuň ýaly hukuklary ýok. Eýeçilik hakyndaky kanunlaryň kämilleşdirilmegi käbir ýurtlaryň beýlekilerden baýrak bolmagynyň esasy sebäpleriniň biri bolup, baý ýurtlary garyp ýurtlardan aýdyň tapawutlandyrýar. Şuny ykrar edýän garyp ýurtlaryň köpüsi eýeçilik hukuklary baradaky kanunlar ulgamynyň täsirini giňeltmegiň ýollaryny gözleýärler, emma bu ýeňil mesele däl.

Häzirki ösen ýurtlara eýeçilik hakyndaky kanunlaryň bitewi namasyny emele getirmek üçin ýüzlerçe ýyl gerek boldy. Şol ulgam 19-njy asyry çenli (ýa-da Ýaponiýadaky ýaly ýaňy-ýakyna deňeç) biri-birine garşy gelýän birtopar eýeçilik hakyndaky kanunlaryň gandallary bilen baglydy. Irki amerikan kolonistleriniň köpüsi boş ýerleri bikanun eýeläpdir. Ýurt şeýle bir giňdi we seýrek ilatlydy, hatda aç gelmişekler eýeçilik hukugyny berýän resminama amal etmek barada hem aladalanman, ýeriň daşyna, ýöne, haýat çekip, ony sürüp başlaýardylar. Jorj Waşington ýaly uly ýer eýeleri ol bikanun hereket edenleri ýerlerinden çykaryp, kanun esasynda gysjak bolýardylar. Emma olar güýçli garşylyk görkezýärdiler, sud hem köplenç olary günäkärlemeýärdi.

Bikanun ýer eýeçijileri saklap bilmejeklerine göz ýetirip, käbir kanun çykaryjylar olaryň bu hereketini kanunlaşdyrmaga synanyşdylar. 1642-nji ýylda Wirjiniýa ştaty bikanun ýer eýeçijileriň basyp alan ýerleriniň ýagdaýyny gowylandyranlygy üçin, çekilen ýitginiň öweziniň doldurylmalydygy hakynda kanun çykardy. Eger-de ýeriň kanuny eýesi onuň üçin pul tölemekden ýüz dönderse, bikanun ýer eýeçijilere suduň kesgitlän bahasy boýunça ol ýeri satyn almaga hukuk berildi. Bu ýagdaý bikanun ýer eýeçijileriň köpüsine ýerleriniň kanuny eýesi bolmaga kömek berdi.

19-njy asyryda Amerika ilki bolup göçüp gelenler fermalary we altyn känleri bellikläp eýelemäge günbatara çozanlarynda, olar kimiň nämä eýeçilik edýändigini görkezmek üçin, öz ýerli düzgünlerini girizdi. Birnäçe ştatlar boş ýatan ýerleri eýeläp, ýagdaýyny gowylandyran adamlara şol ýere kanuny eýeçilik etmek üçin, hukuk almaga mümkinçilik berýän kanunlary çykardylar. Federal kanunlar yza galýardy. Ýerli eýeçilik kanunlar ulgamlarynyň ählisini bir bitewi nama ýygnamak ugrynda gahrymançylykly synanyşyk bolupdy. 1862-njy ýylyň Gomsted (öý eýeçiligi hakynda) Namasy we 1866-njy ýylyň Känler hakyndaky Kanuny bikanun fermerleriň we altyn gözleýjileriň Waşingtondan ýüzlerçe kilometr daşlykda girizen düzgünlerini şol durşuna diýen ýaly resmileşdirdi.

«Gadyrly okyjylar, biziň žurnalymyzyň birnäçe sahypasyny Türkmenistanda ýaşap, dürli ugurlarda işleýän amerikanlara bagyşlamagy makul bildik. Şeýlelik bilen, olar özleri barasyn-da, olaryň bu ýerde alyp barýan işleri barasynda we olaryň Türkmenistana näme maksat bilen gelendikleri barasynda özleri size aýdyp bilerler.»

Bu sanymyza siziň dykgatyňyza Türkmenistandaky Ekson Amyderýä LTD kompaniýasynyň wise-prezidenti jenap Drýü Gudbred bilen geçiren söhbetdeşligimizi hödürleýäris

S: Siziň Türkmenistana geleniňize näçe wagt boldy?

J: Meniň Türkmenistana gelenime eýäm iki ýyl bolup gelýär. Meniň aýalym bolsa 2000-nji ýylyň baharynda bäräk geldi. Biziň bir maşgala bolup ýaşaýanymyza 23 ýyl boldy, we şonça wagtyň dowamynda hem men ilki Mobil, soňra EksonMobil kompaniýasynda işläp gelýärim. Biziň çagamyz ýok. Men dünýäniň haýsy-da bolsa ýerine gitmeli bolsam, aýalym hem meniň ýanym bilen gidýär.

S: Siz öň näçe ýurtda işlediňiz?

J: 10 ýyl mundan öň, men edaramyzyň barlag bölümünde maslahatçy bolup işläpdim. Sonuň üçin hem meniň dünýäniň ähli taprlaryna: Afrika, Ýewropa, Aziýa we Awstraliýa syýahat etmäge mümkinçiligim bardy. Ýöne men diňe üç ýurtda ýaşadym. 1989-njy ýyldan 1990-njy ýyla çenli Papua Täze Gwineýada, 1994-nji ýyldan 1999-njy ýyla çenli men Hytaýda işledim, iki ýyldan bäri bolsa men şu ýerde ýaşaýarym.

S: Siz bolan beýleki ýurtlaryňyzy Türkmenistan bilen deňeşdireňizde, näme diýip bilersiňiz?

J: Köp meňzeşlikler bilen bir hatarda, elbetde dürli tapawutlar hem bar. Elbetde her ýurduň diňe özüne mahsus bolan medeniýeti, ynançlary we her bir işe dürli çemeleşmeleri bar. Ýöne, köp zatlar göz önünde tutulanda, adamlar biri birine örän meňzeş. Olaryň hemmesi şol bir arzuwlar, dilegler bilen ýaşaýar, we olaryň hemmesi şol bir maksatlar üçin işleýärler. Ýöne şol maksatlara ýetmekde milletler belkide dürli-dürli usullary ulanýandyrlar.

S: ExxonMobiliň Türkmenistana gelmeginiň maksaty näme?

J: Biz öz paýdarlarymyza jogapkärçilikli garaýarys. Biz dünýäniň haýsy ýerine maýa goýumlary etmelidigimize degişli kararlary ýörite kriteriýalar toplumyna esaslanyp alýarys. Biziň bu ýere

gelmegimiz tötänleýin däl. Bu ýerde bize gerek potensial bar. Şol sebäpli biz ýagdaýlary öwrenip, nebit we gaz gözleg-barlag işlerini geçirmäge başladyk. Egerde bu ýerde maýa goýumlary üçin ähmiýetli şertler bar bolsa, onda biz elbetde bu ýerde işlerimizi dowam ederis we has köp möçberde maýa goýumlaryny ederis. Egerde Türkmenistanda şert bolup, dünýä möçberinde bähbitli we ähmiýetli bolmasa, onda biz elbetde bu ýerde iş geçirip bilmeris.

S: Kä mahal Amerikan kompaniýalary dürli jemgyýetçilik taslamalara gatnaşýarlar. Siz bu ýerde şolar ýaly taslamalary amala aşyryarmyşyňyz?

J: Hawa, geçen ýyl meselem, biz dürli haýyr-sahabat işlerini, jemgyýetçilik çärelerini geçirmeklige, şeýle hem sungat toplumyna maddy kömek bermeklige 132,000 amerikan dollar möçberinde serişde sarp etdik.

S: Şeýle çäreleri geçirmek daşary ýurtlarda işleýän Amerikan kompaniýalaryň hemmesi üçin adatymy?

J: Meniň pikirimçe Amerikan kompaniýalaryň aglabasy şeýle haýyr-sahabat işlerine pul serişdelerini goýberýär. ExxonMobil hem jemgyýet köpçüligi bilen we jemgyýetiň içinde geçiirýän işleri boýunça iň öňde barýan kompaniýalaryň biri hökmünde buýsanmaga haklydyr. Belki-de bu klişe ýaly bolup görünür, ýöne biz hakykatdan hem gowy gatnaşykly ýaşajy bolmagymyzy işleýäris.

S: Daşary ýurtlylar üçin muňa düşünmek biraz kyn. Bu işleriň aňrsynda kompaniýaňyzyň işleri bilen tanyşdymaklyk ýa-da kompaniýaňyzyň adyny hasda ýokary derejä galdyrmak ýaly maksatlaryňyz ýokmy?

J: Elbetde, biziň üçin jemgyýet tarapyndan nähili tanalandygymyzy gaty möhüm zat. Bu edil iki taraplaýyn ýol ýalydyr: bir tarapdan, bis hakykatdan hem işleýän jemgyýetimiz barada alada edýäris, ikinji

tarapdan bolsa şol jemgyýet biziň ýaşayan jemgyýetimizdir. Şonuň üçin hem, biz ýaşayşyň şertleriniň has gowy bolmagynyň we ýokary derejelere ýetirilmeginiň dürli ýollaryny gözleýäris. We haýyr-sahabat işlerimizi geçirip, bir ýa-da iki adama kömek edip bilsek, onda şol adamlar bizi ýatlarlar, we öz dostlaryna biz hakda aýdarlar diýip umyt edýäris. Görüşüňiz ýaly, biz uzak möhletli netijelere garaşýarys.

S: Siz biziň ýurdumuza gelmegiňizden öň Türkmenistan barasynda eşidipdiňizmi ?

J: Örän az. Men elbetde Türkmenistanyň nirede ýerleşýändigini bilýärdim, we bu Amerikanlaryň aglabasynyň bilýändiginden köpüräk diýip bilerin. Egerde biri nebit we gaz ulgamynda işleýän bolsa, onda ol şol ulgama degişli dürli žurnallary okaýar, we nebit we gaz baýlyklary bilen tanalýan ýurtlary tapyp, olar hakynda maglumat gözleýär.

S: Sizi Türkmenistanda iň geň galdyran zat nämedir ?

J: Haly dokamaçylyk adaty, ýa-da sungat işi bolsun, bularyň hemmesinde taryh duýulýar. Men dürli zatlary toplamany gowy görýärim. Meniň satyn alan suratlarymyň birinde şekillendirilen adamlar barasynda ony çeken suratçynyň düşündirişi meniň üçin iň täsin we ýatdan çykmajak wakalaryň biri bolup galdy.

S: Siz boş wagtyňyzda meşgullanýan zatlaryňyz hakynda aýdyp berseňiz?

J: Men dürli daşlary toplamagy gowy görýärim. Kärim boýunça men geolog. Şol sebäpli men wagtal-wagtal Köpetdag daglaryna gidip, daş töwereklerine aýlanyp, näme bar, näme ýoklugyny görýärim. Men tebigata göz aýlamagy şeýle gowy görýärim. Şeýle hem men uzak ýöreýişlere gitmegi gowy görýärim, ýöne olar şeýle seýrek bolýar. Biziň hiç boş wagtymyz bolmaýar. Sebäbi biz işlerimizi üznüksiz dowam etdirmeli bolýarys.

S: Siz näme üçin geolog bolmagy saýlap aldyňyz?

J: Biz oba ýerinde öňüp ösdük. Meniň ekiz erkek doganym, we başga-da bir erkek we bir aýal doganym bar. Hemmişe biziň daş töweregimiz tebigatdy: daşlar, agaçlar... Hut şonuň üçin hem men daş toplamaga höwes bildirdim. Maňa enem-atam himiki maddalaryň ýörite toplumlaryny alyp berdi. Şonuň kömegi bilen, men daşlary nähili analiz etmegi we olaryň näme daşdygyny bilmegi öwrendim, we şeýlelik bilen özümiň hakykatdan hem iň gowy görýän işimi tapdym.

S: Amerikanlaryň aglabasy durmuşda ähli zada öz güýçleri bilen, hiç kimden kömek ulanmazdan ýetendikleri hakynda aýdýarlar. Siz hem özüňizi şolaryň sanyna goşup bilersiňizmi?

J: Aslynda, men hiç haçan özüm hakynda olar ýaly nukdaý nazardan pikir etmändim. Ýöne, meniň enem-atam meni terbiýeläp kemala ýetirýänçäler, maňa ýokary okuw jaýyna girip biler ýaly mümkinçilik dörettiler. Hawa, olar sada we maddy taýdan bol-

çulykda ýaşamaýandygymyza garamazdan, biziň hemmamiziň ýokary bilimli bolmagymyzy isleýärdiler we goldaw berýärdiler. Şeýle goldaw bilen meniň üçin bilim almak gaty aňsat düşdi, we men geolog bolmagy makul bildim. 1978-nji ýylda men Oklahoma Uniwersitetinde okap, geologiýa ylmlary boýunça magistr derejesini aldym. Netijede, men Mobil-e işe alynyp, işläp başladym.

S: Siz öz maşgalaňyz barasynda ýene-de biraz maglumat berip bilersiňizmi?

J: Meniň ene-atamyň ikisi hem bar. Olaryň öýlenip, bile ýaşap oturanyna eýäm 50 ýyldan köpräk wagt boldy. Menin ekiz taýy doganymyň we gyz jigimiň çagalary bar. Ýöhe meniň beýleki doganymyň we meniň özümiň çagamyz ýok. Meniň erkek doganlarymyň ikisi hem kakamyzyň kärini dowam etdirip, elektrik boldular. Meniň ekiz taýy doganym ýakynda gurluşukçy kärini hem aldy, we jaý gurmaga başlady. Meniň gyz jigim bolsa başlangyç mekdepde mugallyma bolup işleýär. Olaryň hemmesi biziň önüp ösen şäherimizden 32 kilometr uzaklykda ýaşaýarlar. Biz köplenç täze ýyl ýa-da Minnetdarlyk günü ýaly baýramçylyga öz ene-atamyzyň öýünde ýygnamaga çalyşýarys. Meselem, şu ýyl biziň hemmämiz Minnetdarlyk gününe ýygnanarys. Şol gün biz adatça içine gök-sök dyklyp bişirilen hindi guşyny orta alyp baýramçylygy ähli maşgalamyz bolup belläris. Minnetdarlyk gününde ejemizi gutlap barýanlaryň sany köplenç 20–30a barýar.

S: Siz öňüp ösen şäheriňiz hakynda aýdyp beräýseňiz?

J: Meniň öňüp ösen ýerim Gudzon derýasynyň kenarynda ýerleşýän Nýuburg şäheridir. Ol Nýu Ýork şäherinden demirgazyk tarapa 100 kilometr uzaklykda ýerleşýär. Şäherimizdiň daş töweregi daglyk. Biziň şäherimizde tomusda güýçli ýagşy, gýşda bolsa güýçli gar adaty zatdyr. Ýöne biziň bahar paslymyz diýseň ajaýyp. Agaçlaryň ýapraklary reňkini çalyşan mahaly bolan güýz pasly bolsa göreni haýran galdyrýar.

Şäherimiziň 35 müňe golaý ilaty bar. Ýurdyň demirgazyk böleginde ýerleşýän şäherleriň hemmesi senagaty ösen şäherlerdir. Şäherde täze döwre bap binalar bilen bir hatarda, 1800-nji ýyllarda gurlan köp owadan binalar hem bar. Şäheriň hemme ýerinde taryh duýulýar. «Eşiden deň bolmaz gören göz bilen» diýişi ýaly, olary baryp görmek gerek. ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★

Häzirki döwür ösüp barýan ýurtlar üçin esasy sapak amerikan taryhynyň aýratynlyklarynda däl-de, umumy ýörelgelerinde. Eýeçilik hakyndaky kanunyň sylanmagy üçin, ol kanun ýer bilen bagly bolup geçýän ýagdaýlaryň ählisini şöhlelendirmeli hem-de näçe köp adamy öz içine alsa, şonça gowy.

Garyp ýurtlaryň eýeçilik hakyndaky kanunlaryny özgertmek synanyşyklary, köplenç, şowsuz tamamlanýar. Emma dünýädäki is-

lendik garyp ýurduň her bir obasynda adamlar haýsy ýeriň haýsy obadaşyna degişlidigini anyk bilýärler. Garyp ýurtlaryň hökümetleriniň önünde duran wezipe – şol adamlaryň bilýän maglumatyny ulanyň, ondan anyk kesgitlenen we durmuşda ulanylyp bilijek kanunlaryň toplumuny işläp taýýarlamakdyr. Gaýry «çykalgalary» ýene-de garyplyga eltýär. ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★ ★

Pasha towşany. Lalita Elen-nur (mekdepler üçin niýetlenen maksatnama gatnaşygy), özüniň amerikaly kakasy bilen Wiskonsin ştatyndaky Pädok Leyk şäherinde pasha (hristianlaryň Isa pygamberiň öldürilenden soňra täzeden direlen gününüň baýramçylygy) baýramçylygynyň dabarasynda. Adatça uylar çagalaryň wagtyny şagalaňly geçirmek üçin dürlü lybaslar geýýärler.

Amerikada ýanwar aýyndan marta çenli belenilip geçilýän baýramlar

Kiçi Martin Lýtter Kingiň nımtı (resmi baýramçylyk): Gelip çykyşy Afrika-dan bolan amerikaly ruhani uly hormata mynasyp bolan beýik amerikanlaryň biri hasaplanýar. Munuň düýp sebäbi-de ol öz sözüniň güýji bilen amerikanlaryň ählisiniň deň hukuklary ugrunda arman – ýadaman göreşdi. 1968-nji ýylda ol öldürilipdi. Şol ýyldan başlap her ýylyň 15-nji ýanwarynda, ýagny onuň doglan gününde amerikanlar ony hatyralap geçýärler. 1986-njy ýylda bolsa, bu baýramçylygy ýanwar aýynyň üçünjü duşenbesinde bellemeklik makul bilindi we ol milli baýramçylyk diýlip yglan edildi.

Alaka güni (resmi bolmadyk baýram): Alaka – bu gysyna uka gidýän, hininde ýaşayan kiçijik bir haýwandyr. Bir rowaýata görä, ol öz hininden fewralyň ikisinde çykarmyş. Eger ol öz kölegesini görse (güneşli günde), onda bu gysyň ýene-de 6 hepdeläp dowam etjekdigini aňladýar. Tersine, ol öz kölegesini görmese, onda bu ýazyň golaýlaşyp gelyänliginiň alamatydyr. Eýýäm 1723-nji ýyldan başlap, Pensilwaniya ştatynyň kiçijik şäheri Pankutoni-de her ýylda adamlar onuň öz kölegesini görjekdiginiň ýa-da görmejekdiginiň şady bolmak maksady bilen ýygnaşýarlar. Geçen ýyl ýörite şu baýramçylyk üçin Pankutoni şäherine 35 müňden gowurak adam ýygnaşdy.

Mukaddes Walentiniň güni (resmi bolmadyk baýram): 14-nji fewralda amerikanlar öz söýgülilerine sowgat edýärler. Adatça süýjüdir-güller şeýle sowgat bolup hyzmat edýär. Bu baýramçylygyň Rum hudaýy Luperkusyň şanyna geçirilen baýramçylykdan gelip çykanlygy ähtimal. Adamlaryň ynam bilen aýtmagyna görä ol Romy möjeklerden gorapdyr. Şol günüň öňisyrasynda oglanlar we gyzlar kagyz böleklerinde öz söýgülileriniň atlaryny ýazýan ekenler we şeýlelikde öz baýramlaryny belläp geçer ekenler. Irki hristianlar hem Rum ruhanysy Walentiniň şanyna baýramçylyk eder ekenler. Ol Rum esgerlerine öýlenmäge rugsat bermedik imperatoryň kararyna garşy çykyş etdirdi.

Mardi Gra (resmi bolmadyk baýram): (fransuz dilinden terjime edilende: «Ýagly sişenbe») Pashadan 41 gün ön belenilip geçilýär – üstümizdäki ýylda by

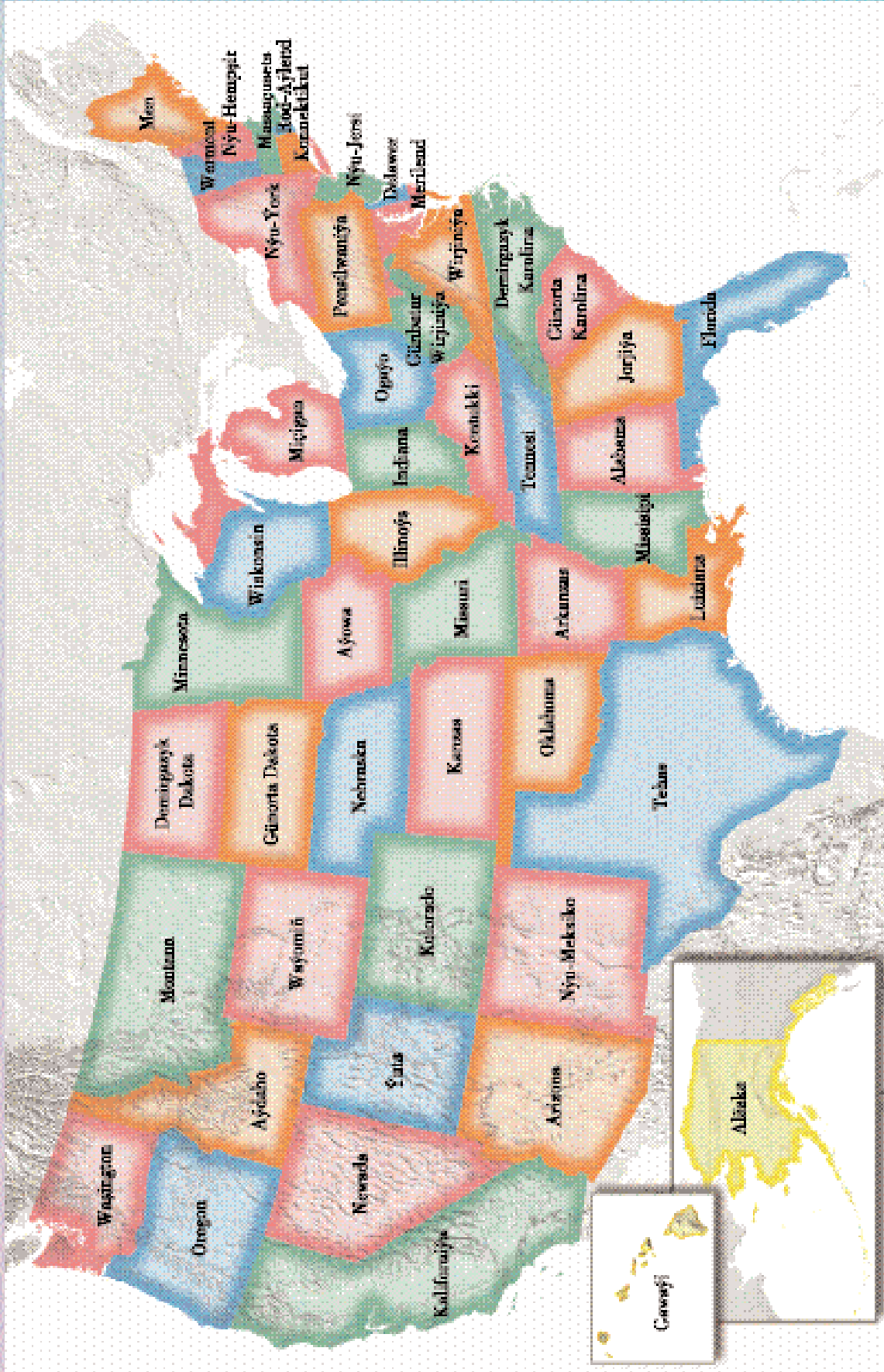
baýramçylyk 19-njy fewrala düşýär. Şol günde katolik düzgünlerine uýýan şäherlerde ajaýyp paradlar we dabaralar geçirilýär. Täze Orleanda we Luizianada by baýramçylyk has hem günden belenilip geçilýär. By baýram Beýik orazanyň öňisyrasynda şagalaňly geçýän we bolelin iýip-içip bolýan iň soňky günü aňladýar.

Prezidentleriň güni (resmi baýramçylyk): 70-nji ýyllaryň ortasyna çenli milli baýram günü diýlip 22-nji fewraly hasapladylar. Ol gün Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň birinji Prezidenti Jorj Waşingtonyň we rewolusion gahrymanyň doglan günüdür. Mundan başga-da 12-nji fewralda ştatlaryň aglabasynda raýdaşlar urşy mahalynda ýurduň Prezidenti bolan Awraam Linkolnyň doglan günü belenilýär. Wagtyň geçmegi bilen bu iki baýramçylygy birleşdirdiler we indi ony fewral aýynyň üçünjü duşenbesi ABŞ-nyň Prezidentleriniň baýramy hökmünde belläp geçýärler.

Mukaddes Patrigiň güni (resmi bolmadyk baýram): 17-nji martda asly Irlandiýadan bolan amerikanlar Mukaddes Patrigiň gadymy ýurdunyň hemaýatçysynyň şanyna baýram edýärler. Bu gün şagalaňly we şatlykly geçirilýär we amerikanlaryň köpüsi, hususan – da Boston ýaly adaty irland şäherlerinde «Zümrret adasynyň» şanyna ýaşyl egin eşikler geýýärler we hat-da ýaşyl piwo içýärler!

Pasha (resmi bolmadyk baýram): Bu hristianlaryň baýramy bolsa-da, dünýewi adatlara görä, Amerikanyň hemme yerinde belenilip geçilýär. Däp boýunça maşgalalar pasha baýramyna niýetlenen ýumurtgalaryny boýaýarlar we kada laýyklykda çagalar «pasha ýumurtgalarynyň gözlegi» diýip atlandyrylan oýny oýnaýarlar. Söwda merkezlerinde köplenç pasha towşanlaryna duş gelmek bolýar. Şeýle yerlerde çagalar bilen surata düşmek mümkinçilikleri hödürülenilýär. Bu üstümizdäki ýylda Pasha baýramçylygy 31-nji marta düşýär. ★ ★ ★ ★ ★

ABŞ-nyň Ilçihanasy
Aşgabat, Türkmenistan
www.usemb-ashgabat.rpo.at